

Oud Utrecht 1

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Wonen op het Vredenburg in de late Middeleeuwen

Geschiedenis van de Amersfoortse Eemhaven

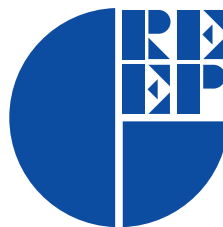
Verhitte gemoederen 1: boze hoogleraar ontslagen

voor utrechtboeken
stad en provincie

selexyz broese

hoofdvestiging: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Lange Nieuwstraat 66
3512 PL Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

WALTMANN. HISTORISCH GEZIEN EEN VAN DE EERSTEN.

Maar vooral ook degelijk, betrouwbaar, vakkundig, uiterst actief en meer dan 115 jaar volledig ingespeeld op onroerend goed in Utrecht en regio.

Eeuwig, en altijd actief in vastgoed

Maliesingel 18
Postbus 349
3500 AH Utrecht
Tel. 030 - 231 30 35
Fax 030 - 231 23 74
www.waltmann.nl
info@waltmann.nl

**Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling**

LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44

Utrecht*
Amsterdam
Groningen
Delft
Workum
Zeist

* hoofdvestiging Utrecht
Tel. 030 - 2412912
Fax 030 - 2413934
www.jurriens.nl
mail@jurriensbouw.nl

AANNEMINGSBEDRIJF
H.J. JURRIËNS BV

Inhoud

4

Het Vredenburg als middeleeuwse woonwijk

Voor de bouw van de dwangburcht op het Vredenburg gingen begin 16e eeuw vele huizen tegen de vlakte. Van drie daarvan zijn onlangs de fundamenteën bloot gelegd. Reconstructie van een verdwenen stukje middeleeuws Utrecht.

14

Amersfoorts economische levensader

Weinig plaatsen in Amersfoort zijn in de loop der eeuwen zo vaak van gedaante verwisseld als de Eemhaven. Het gebied veranderde mee met de ontwikkelingen in economie en verkeer en waar eens vee graasde op gemeenschappelijke weiden, tabak werd geteeld, molens en fabrieken verrezen en weer gesloopt werden, wordt nu gewoond.

Serie Verhitte Gemoederen 1

22

Slecht getimede woede

Zijn schotschrift uit 1661 tegen een Groningse collega over de kwestie van de 'geestelijke goederen' leverde de Utrechtse hoogleraar Nethenus in plaats van bijval zijn ontslag op. Eerste aflevering van een serie over schandalen en schanddaden die de Utrechtse gemoederen in beroering brachten.

4

Kaj van Vliet

De Teerling omver geworpen

Reconstructie van een verdwenen stukje middeleeuws Utrecht - 1

11

Signalement

12

Ad van Bommel

Amateurhistorici en de invulling van 'witte vlekken'

14

Johan Teters

De vele gedaanten van de oude Amersfoortse Eemhaven

20

Boekbespreking

Ada van Deijk

Reisgids als smaakmaker

22

Frits G.M. Broeyer

De kwestie Nethenus: ontslag van een hoogleraar (1662)

25

Agenda en berichten

De Teerling omver geworpen

*In oktober 2007 legden archeologen op het Vredenburg de fundamenteën bloot van drie stenen huizen uit het begin van de 14e eeuw, die deel uitmaakten van wat in de late Middeleeuwen de Teerling heette. Dat vierkante huizenblok ging in 1532 volledig tegen de vlakte vanwege de bouw van de Vredenburg. Hoe zag dit stukje stad er kort voor de sloop uit? Wie woonden er en wie waren de huiseigenaren? Een reconstructie in twee delen.**

Afb. 1. De Vredenburg in vogelvlucht. Gravure van Coenraad Decker uit 1656 naar een (verloren gegaan) anoniem schilderij van ca. 1540. Opvallend is dat op deze afbeelding geen van de huizen tussen Viesteeg en Koeistraat nog overeind staat, een situatie die in werkelijkheid nooit zo heeft bestaan maar die wel overeenkomt met het oorspronkelijke plan.

□ HUA, COLLECTIE BEELD

Op 21 oktober 1528 deed de nog niet gewijde bisschop Hendrik van Beieren afstand van zijn macht als heer van het Sticht ten gunste van keizer Karel V. Nog diezelfde dag moesten de burgers van Utrecht op de Neude een eed afleggen aan de keizer als nieuwe heer van de stad.

Vele inwoners hadden weinig op met de komst van Karel V, die de oude bisschopsstad zo snel mogelijk wilde inpassen binnen het centrale bestuur van zijn rijk. Reden voor de keizer om binnen de muren van de stad een grote citadel te bouwen, waarmee hij de stad goed onder de duim kon houden.

De dwingende hand van Karel V

Al drie dagen na de overdracht van de macht maakte de architect van de keizer Rombout Keldermans zijn opwachting in Utrecht om een goede locatie uit te zoeken voor de dwangburcht.¹ Dat was geen eenvoudige opgave en pas na enkele maanden viel het besluit. De burcht zou worden gebouwd op het terrein van het Catharijneconvent, het klooster en hospitaal van de johannieters, dat al sinds de 12e eeuw zijn plek had aan de westzijde van de stad, naast de Catharijnepoort. De johannieters moesten verhuizen naar het klooster van de karmelieten aan de Lange Nieuwstraat, die op hun beurt moesten verkassen naar een nieuw te bouwen klooster aan het Nicolaaskerkhof.

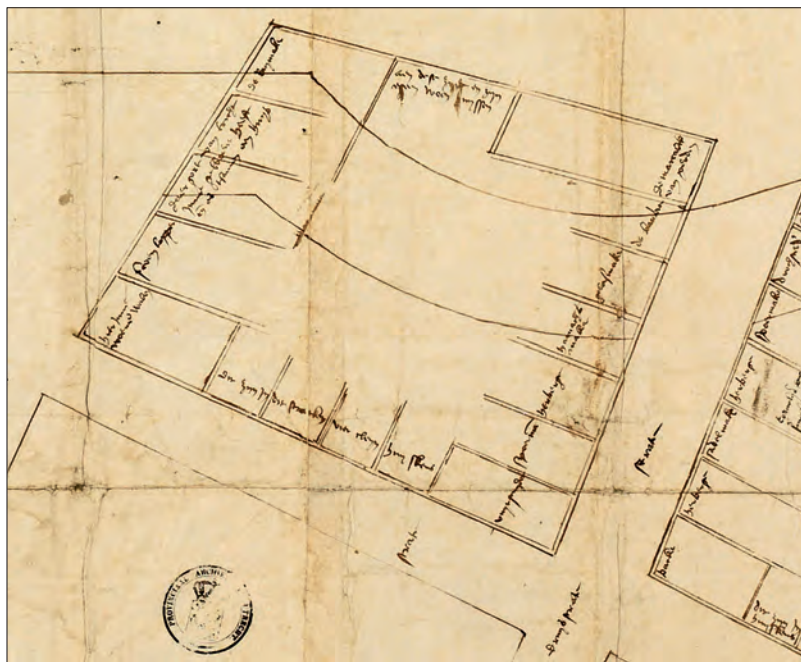
In april 1529 werd onder leiding van Rombout Keldermans een begin gemaakt met de bouwwerkzaamheden. Een ploeg van ruim 1.200 man werkte koortsachtig aan de bouw van de dwangburcht. Een gedeelte van de oude kloostergebouwen werd opgenomen binnen de muren van het kasteel en kreeg een nieuwe bestemming als kazerne en dienstgebouwen. Andere delen van het klooster, waaronder de kerk en het hospitaal, werden echter met de grond gelijk gemaakt. In oktober waren de muren hoog genoeg om het kasteel te kunnen verdedigen en onderdak te bieden aan de soldaten van de keizer die in de stad waren ingekwartierd. Minder vlot verliep het werk aan de muur aan de westzijde met de beide hoektorens. De bouw daarvan en de inpassing in de bestaande stadsmuur kwamen pas enkele jaren later gereed.

Toen Rombout Keldermans in 1531 overleed, namen twee andere leden van de familie zijn werk over, eerst Laurens Keldermans en vervolgens diens neef Marcelis, onder wie de bouw van de Vredenburg zou worden voltooid. Laurens leidde de in 1532 gestarte verbreding van de gracht, die het kasteel aan de noord-, oost- en westzijde omsloot. De in 1529 al provisorische gegraven gracht was veel te smal om het kasteel goed te kunnen verdedigen. Het ontwerp van

Kaj van Vliet

Rijksarchivaris en hoofd Archieven bij Het Utrechts Archief en lid van de redactie van het Tijdschrift Oud-Utrecht.

* Voor prof. dr. Marietje van Winter, voor haar 80e verjaardag. Dit artikel kwam tot stand in nauwe samenwerking met Annette Bakker (sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht), die verantwoordelijk is voor de paragraaf over het archeologisch onderzoek

Afb. 2. De Teerling, zoals afgebeeld op de ontwerptekening van het Vredenburg door Rombout Keldermans, 1529.

□ HUA, TOPOGRAFISCHE ATLAS PROVINCIE UTRECHT.

Rombout Keldermans, waarvan de originele plattegrondtekening bewaard is gebleven (afbeeldingen 2 en 5), voorzag in een veel bredere gracht, een gracht van wel 28,5 meter breed, afgesloten met een steile keermuur. Daarbuiten moest bovendien nog een strook van 11,5 meter worden vrijgehouden voor een weg langs de gracht. Bij elkaar opgeteld dus een strook van 40 meter, waarvan de aanleg alleen kon slagen als een groot deel van de bestaande bebouwing rond het kasteel zou verdwijnen. Grootste sta-in-de-weg vormden de huizen van de Teerling, een ook in andere steden gangbare aanduiding (letterlijk: dobbelsteen) voor een vierkant huizenblok. De Utrechtse Teerling bevond zich tussen de Viesteeg en het Catharijneveld, aan de oostzijde van het kasteel.²

Op 29 mei 1532 berichtte de keizer het stadsbestuur dat hij zijn stadhouder in Utrecht opdracht had gegeven tot de aankoop van een hele reeks huizen en woningen met het oog op de verbreding van de gracht van de Vredenburg. De brief geeft een uitgebreide opsomming van de betreffende panden, met opgave van de vastgestelde

koopsom. De betaling van de genoemde bedragen zou in de jaren daarna in drie termijnen worden verricht door de rentmeester van het Land van Utrecht, mr. Cornelis Anthonisz.³ Voor een totaalbedrag van meer dan 14.000 pond zou de keizer aldus het eigendom verwerven van 35 huizen en nog zeven kleinere woningen, zogenaamde kameren.

De rekening van de aankoop van deze huizen is bewaard gebleven in het archief van de rentmeester.⁴ Ook hier vinden we een volledige beschrijving van alle aangekochte eigendommen, dit keer niet per perceel maar per eigenaar, wat duidelijk maakt dat soms meerdere percelen dezelfde eigenaar hebben. Waardevol is dat de rekening vaak ook aangrenzende percelen vermeldt. Nadat de verschuldigde bedragen in 1534 geheel waren voldaan, werden de eigendomsoverdrachten in de zomer van 1535 voor het schepengerecht van de stad gepasseerd. In drie gevallen is de originele transportakte bewaard gebleven, voorzien van een of meer oudere eigendomstitels, waarvan sommige teruggaan tot eind 15e eeuw.⁵

Ondertussen waren de huizen al lang gesloopt. Op een enkele uitzondering na moet dat al in de zomer van 1532 zijn gebeurd.⁶ Aansluitend werd begonnen met het graafwerk voor het verbreden van de gracht en het metselen van de keermuur. Van de 12 miljoen bakstenen die voor de bouw van die muur waren begroot, waren er 800.000 afkomstig van de gesloopte huizen. Waarschijnlijk is het werk aan de gracht nog datzelfde jaar voltooid.

Afb. 3. De opgraving op het Vredenburg van bovenaf: boven de put, onder de fundamente van de beide stenen huizen, en rechts van boven naar beneden de keermuur, met halverwege de knik.

□ FOTODIENST HUA, 2007.

De tekening van Rombout Keldermans

Welke huizen werden er nu precies aangekocht en gesloopt? Vergelijking van de gegevens uit de beide lijsten en de transportakten leidde tot het volgende overzicht (zie tabel op pagina 8). Tellen we alle percelen bij elkaar op, dan komen we tot 36 aankopen, meestal van een huis met erf, soms van meerdere huizen of een huis met een kamerwoning. De aankoopssommen lopen sterk uiteen: van 100 tot 1.150 pond. Bij de duurder huizen wordt doorgaans ook de naam van het huis vermeld. Soms worden er over de verkoper nog nadere bijzonderheden gegeven: zijn beroep of zijn burgerschap van de stad Utrecht. Van jonkvrouwe Emerentia Pauwe, de weduwe van Lambrecht Zuol, die voor de aanzienlijke som van 1.100 pond afstand deed van haar huis met stal en (stenen) kamer in de Viessteeg, wordt gemeld dat zij niet in Utrecht maar in Kalkar woonde. Net als tegenwoordig vallen de personen van eigenaar en bewoner van een huis dus niet vanzelfsprekend samen.

Er is nog een andere bron die licht werpt op deze materie, namelijk de eerder genoemde ontwerptekening van Rombout Keldermans. Deze tekening - een van de oudste bouwtekeningen uit Het Utrechts Archief - wordt gedateerd in 1529.⁷ Hierop vinden we een nauwkeurige plattegrond van het kasteel met de bijbehorende omgrachting en ook van een nieuw te bouwen (maar niet gerealiseerde) Catharijnepoort, even ten noorden van de oude poort, aan het eind van de (Lange) Koestraat. Maar behalve voor de bouw van het kasteel en de nieuwe poort moet deze tekening nog een ander doel hebben gediend, namelijk het in kaart brengen van alle percelen die met het oog op de aanleg van de gracht moesten worden geruimd. Om die reden is ook de omgeving van het kasteel zorgvuldig ingetekend en zijn alle voor sloop in aanmerking komende percelen stuk voor stuk aangegeven. Wat deze tekening extra waardevol maakt zijn de korte omschrijvingen van het beroep van de bewoner, het soort huis (hoekhuis, herberg, klein huisje, poortgebouw) of de naam van het huis.

Als we de informatie van de kaart leggen naast de gegevens uit het eerder samengestelde overzicht (zie de laatste kolom), dan wordt het mogelijk om de in 1532 aangekochte eigendommen te koppelen aan de percelen op de kaart. Daardoor wordt duidelijk welke percelen er precies zijn aangekocht en geruimd. Dan blijkt dat dit inderdaad de percelen zijn die het tracé van de nieuw aan te leggen gracht en de weg daaromheen doorsnijden: de percelen aan het Catharijneveld aan weerszijden van de Vroetsteeg (nu: Drieharingensteeg) en die aan de noordzijde van de Viessteeg, dat wil zeggen het middelste gedeelte. Van de Teerling moesten alle huizen wijken, ook die aan de oostzijde, net buiten het tracé.

Het archeologisch onderzoek

In juni 2007 begon het eerste onderzoek naar de restanten van de Teerling met het graven van een tweetal sleuven op en nabij het Vredenburg ten behoeve van nieuw te leggen warmteleidingen. Dit onderzoek nam twee weken in beslag en werd uitgevoerd door ADC ArcheoProjecten. Een tweede opgraving op het Vredenburg, ditmaal uitgevoerd door BAAC, volgde van 22 oktober tot 14 november op de plek waar een nieuw bouwblok van winkels en woningen met een ondergrondse fietsenstalling moet verrijzen. Tijdens dit onderzoek werd een aantal rondleidingen voor het publiek verzorgd en was de opgraving te bezichtigen op de Culturele Kinderzondag. Beide opgravingen gebeurden in opdracht van de Projectorganisatie Stationsgebied en onder begeleiding van Annette Bakker, van de sectie Cultuurhistorie van de gemeente

Utrecht. De uitwerking van de opgravingsgegevens verkeert nog in een pril stadium, maar een beknopt overzicht van de eerste resultaten kan hier al worden gegeven.⁸

Tijdens de laatste opgraving kwamen al snel de fundamenteën in zicht van een groot bakstenen gebouw met een afmeting van 12 bij ruim 15 meter, door een tussenmuur in twee gelijke segmenten verdeeld. De breedte van het muurwerk varieerde van 0,75 tot 0,80 meter, wat impliceert dat het gebouw oorspronkelijk twee, mogelijk zelfs drie verdiepingen telde. Een vergelijking van het blootgelegde muurwerk met de tekening van Keldermans wijst uit dat het gaat om twee van de toentertijd drie naast elkaar gelegen huizen op de zuidwesthoek van de Teerling. Nader onderzoek aan de noordwesthoek van het gebouw maakte duidelijk dat het noordelijke muurwerk zich naar het westen toe voortzette en dat er inderdaad sprake was geweest van een derde segment. Dit meest westelijke segment is nagenoeg geheel verloren gegaan tijdens het graven van de gracht en de bouw van de keermuur.

Uit de tekening van Keldermans kunnen we ook afleiden dat de voorgevel van het gebouw met de drie huizen zich aan de zuidzijde aan het Catharijneveld bevond. De vondst van een beerkelder aan de noordgevel van het gebouw bevestigt dat, omdat uit veelvuldig onderzoek de afgelopen jaren gebleken is dat een beerput of beerkelder meestal aan de achterzijde van een gebouw werd aangelegd. De kelder bevond zich ter hoogte van de scheidsmuur tussen het middelste en oostelijke segment en bedroeg 3 bij 4 meter met een diepte van ruim 2 meter. Op de bodem daarvan

Afb. 4. Plattegrond van de Vredenburg met een combinatie van: a. de tekening van Rombout Keldermans uit 1529 (in zwart), b. de kadastrale kaart van de hedendaagse situatie (in blauw), c. de opgravingen van juni en oktober-november 2007 (in rood).

□ SECTIE CULTUURHISTORIE, GEMEENTE UTRECHT, 2007.

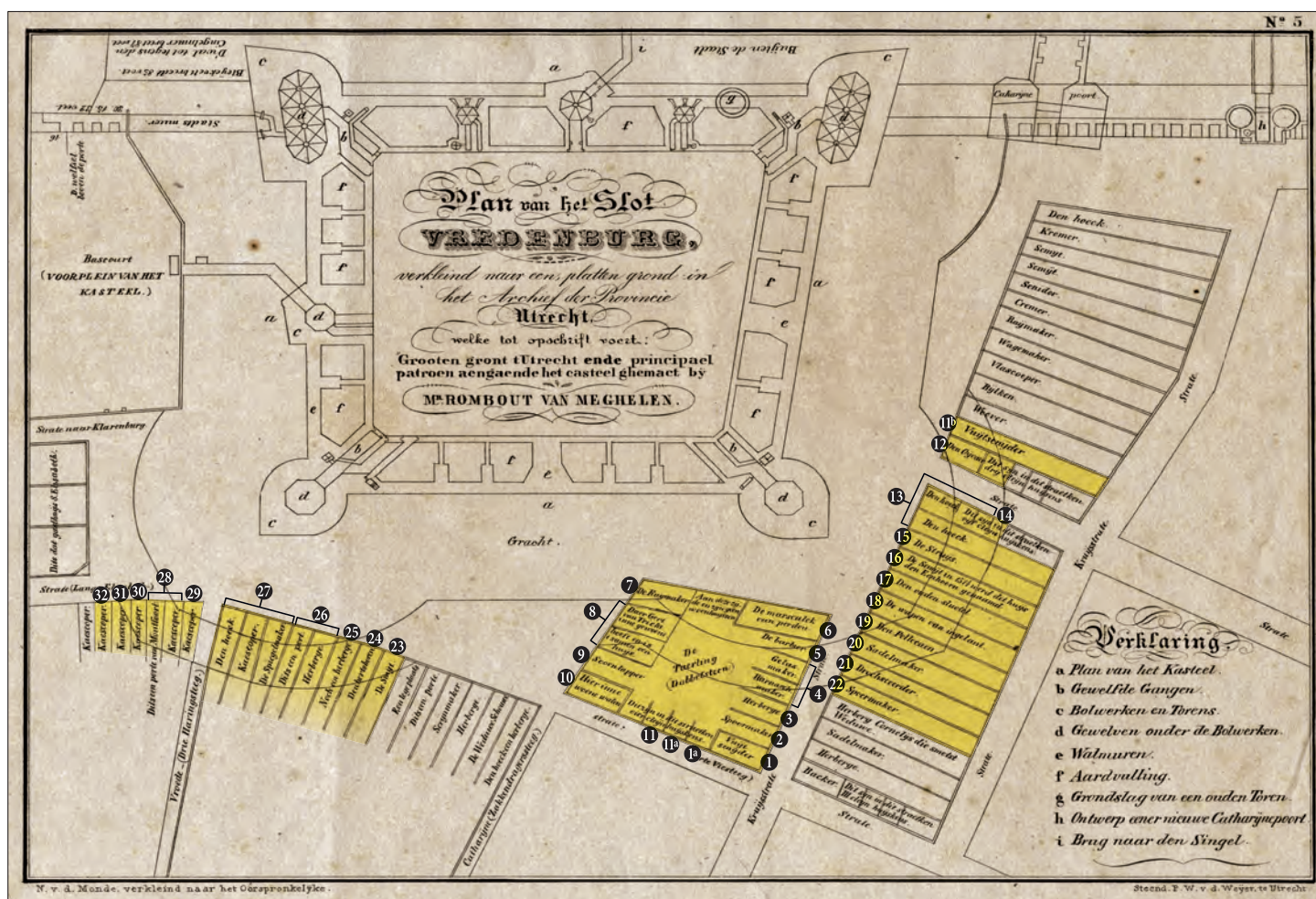
troffen de archeologen slechts een dunne beerlaag aan. Daarboven bestond de opvulling uit puin en schoon zand. Aan de beerafzettingen op het muurwerk konden ze aflezen dat de beerkelder eens tot bijna aan de rand toe gevuld is geweest. Het is aannemelijk dat zich boven deze beerkelder een traptoren met latrines voor de beide gebouwen bevond. Het meest westelijke segment moet een eigen voorziening hebben gehad.

Het gebouw is op basis van de baksteenformaten, de mortel en de aardewerkvondsten uit de insteek van het muurwerk gedateerd in het eerste kwart van de 14e eeuw. Omdat alle muren, inclusief de tussenmuren en de beerkelder, in verband zijn gemetseld, moet het gebouw oorspronkelijk opgetrokken zijn als één geheel met een onderverdeling in drie segmenten. Het lijkt erop dat de beide opgegraven huizen in deze 15e eeuw zijn opgesplitst, waarbij de achtergedeelten hun woonfunctie verloren en als werkplaatsen dienst gingen doen. De opgraving leert ons ook dat het dagelijks leven zich destijds ongeveer een meter lager afspeelde dan tegenwoordig. Ongeveer 7 meter ten zuiden van het huis, recht voor het oostelijke segment, bevond zich een waterput met een doorsnede van 2 meter. De datering hiervan is nog niet vastgesteld. Wel is zeker dat

De panden van de Teerling

	naam verkoper ¹	bijzonderheden verkoper ^{1, 2}	bijzonderheden te verkopen pand ¹	bijzonderheden perceel ³	koopsom in ponden ¹
1	Janne Willemsz. ende Andries van Venroe		huis (<i>dat Scaeckbort</i>), met een kamer en een stal		600
1a ⁴	Mr. Heynrick van Eyck Jan Jacobsz.	wantsnijder	[huis]	<i>vuijtsenijder</i>	?
2	Henryck Schut		huis	<i>spoormaker</i>	160
3	erven Mr. Geryt Orgelmaecker		huis	<i>herberge</i>	140
4	erven Mr. Geryt Orgelmaecker		twee huizen	<i>1. harnaschmaker; 2. gelasmaker</i>	400
5	erven Mr. Geryt Orgelmaecker		huis, met paardenstal	<i>de barbier</i>	325
6	Mr. Heynrick Goeyersz. Houfsmidt	hoefsmid	huis, met paardenstal	<i>de marscalc van perden</i>	600
7	St. Catharijneconvent		huis met leidendak	<i>de raymaker</i>	450
8	erven Mr. Geryt Orgelmaecker	orgelmaker	twee huizen met leidendak	<i>daer Gert van Tricht inne gewoent heeft en es tsamen een huys</i>	1.080
9	St. Catharijneconvent		twee kameren	<i>scoenlapper</i>	100
10	St. Catharijneconvent		huis, met stal	<i>hier inne woene Walen</i>	300
11	erven Mr. Geryt Orgelmaecker	orgelmaker	kamer	<i>dit zijn in dit straetken vier cleijn huijskens</i>	200
11a ⁴	Willem van Noorde		[kamer]	<i>dit zijn in dit straetken vier cleijn huijskens</i>	?
11b ⁴	Mr. Heynrick van Eyck Jan Jacobsz.	wantsnijder	[huis]	<i>vuijtsenijder</i>	?
12	Willem van Maestricht	secretaris van het Domkapittel	huis (<i>die herberge vanden Ouwevaer</i>) met (stenen) kamer	<i>1. Den Oijvaer; 2. dit zijn in dit straetken drij cleijn huijskens</i>	428
13	Jan Screvels	burger te Utrecht	huis, met kamer en stal	<i>den hoeck</i>	800
14	Barbara van Gorinchem		(stenen) kamer	<i>dit zijn in dit straetken vijf cleijn huijskens</i>	100
15	Geryt Dircksz.	waard in De Struys	huis met leidendak (<i>die herberge vande Struys</i>)	<i>De Struijs</i>	925
16	Pieter Hermansz.		huis	<i>de semijt; in 1514 werd dit huijs Den Eenhoorn genaamd</i>	406
17	Herman Roelofs		huis	<i>Den Ouden Sluetel</i>	1.150
18	Jonkvrouw Emerentia Pauwe, weduwe van Lambrecht Zuol	wonende te Kalkar	huis, met een stal en een kamer	<i>De Wapen van Ingelant</i>	1.100
19	Jannigje, weduwe v. Aert Camerlinck		huis	<i>Den Pellecaen</i>	300
20	Wessel Wesselsz. Zadelmaecker	zadelmaker	huis	<i>sadelmaker</i>	275
21	Matthys Heynricksz. van Alblas		huis met leidendak, met stal	<i>droochsceerder</i>	600
22	Neeltgen Geryt Jansz. dochter, weduwe van Cornelis de Smid	smid	huis	<i>speermaker</i>	180
23	St. Elizabethgasthuis		huis	<i>de smijt</i>	125
24	Meester Jan de Pastijbakker	pastijbakker	huis	<i>Den Hertshoren</i>	200
25	St. Catharijneconvent		huis	<i>noch een herberge</i>	100
26	erven van heer Jan van Nijvelt		huis, met een grote poort en een erf	<i>1. dit is een port; 2. herberge</i>	530
27	Hendrik Splinter	burger te Utrecht	3 huizen; een huis (<i>staende achter inde Vroetstege</i>) met een stal	<i>1. de spiegelmaker; 2. kaescoper; 3. den hoeck</i>	991
28	Heer van Montfoort		huis	<i>1. dit is een porte van Montfoort; 2. kaescoper</i>	600
29	Willem van Heusden		huis	<i>kaescoper</i>	200
30	Emken Rycken, weduwe v. Rycout Jansz.		huis	<i>kaescoper</i>	180
31	Mette Goert Jansz. Dochter, weduwe van Aert Aertsz. Cock	kok	huis	<i>kaescoper</i>	222
32	erven Mr. Geryt Orgelmaecker	orgelmaker	huis	<i>kaescoper</i>	300
totaal					14.167

¹ bron: lijst 1532 ² bron: rekening 1532-1537 ³ bron: tekening 1529 ⁴ 1a, 11a en 11b komen niet in de lijst 1532 en de rekening 1532-1537 voor, wel in de transportakten vermeld in eindnoot 6.

de put al vóór de aanleg van de keermuur in 1532 aanwezig was. De put was opgevuld met ruim 1,5 meter beer die elders vandaan moet zijn gekomen. Deze beer bevatte veel vondstmateriaal, dat de onderzoekers evenals de vondsten uit de insteek van de waterput nog moeten determineren. Het feit dat de insteek van de keermuur de put schuin aansneed en dat de put van de oost- naar de westkant schuin was weggebroken, wijst erop dat de put bij de aanleg van de keermuur buiten gebruik is gesteld.

Tenslotte is vermeldenswaard dat tijdens het onderzoek over een lengte van ruim 33 meter ook de keermuur van de gracht is blootgelegd. Deze keermuur bezit de status van Rijksmonument met de hieraan verbonden verplichting de restanten ervan te behouden. Vanaf 2 meter ten oosten van de muur is een schuine insteek gemaakt om op de diepte te komen vanwaar de muur moest worden opgemetseld. Waar het tracé van de keermuur op bestaand muurwerk stuitte, zoals bij de bovengenoemde put en de zuid- en noordgevel van het gebouw, braken de 16e-eeuwse bouwers dat schuin met de insteek naar het westen toe weg om het beoogde doel te bereiken.

De Teerling kort voor de sloop

Wie de tekening van Keldermans in detail bestudeert, ontdekt daarop nog interessante aanvullende informatie over de beide huizen die bij de opgraving tevoorschijn zijn gekomen. Over deze huizen wordt namelijk gezegd: 'daer Gert van Tricht inne gewoont heeft ende es tsamen een huys'. Kennelijk bewoonde die beide panden tot kort vóór 1529 als een gezamenlijk woonhuis. Dat Keldermans de naam van een voormalige bewoner expliciet vermeldt, is opmerkelijk, want dit doet

Afb. 5. De tekening Keldermans in de uitgave van Van der Monde uit 1846, met daarop aangegeven de nummers die verwijzen naar de percelen zoals die in 1532 worden aangekocht (zie de tabel).

hij niet bij de omschrijvingen van de andere percelen. Dat kan erop wijzen dat het om iemand gaat die het vermelden waard is. Zou deze Gert van Tricht dezelfde zijn als mr. Geryt orgelmaecker, wiens erfgenamen de beide huizen in 1532 verkopen voor maar liefst 1.080 pond (dus 540 pond elk)? Deze Geryt orgelmaecker, beter bekend als Gerrit Petersz. de orgelmaker, was inderdaad een zeer bekende Utrechter: eind 15e en begin 16e eeuw genoot hij zowel in Utrecht als in Holland grote bekendheid als orgelbouwer. Hij was onder meer verantwoordelijk voor de bouw van de orgels in de Mariakerk, de Domkerk en de St. Jacobskerk. Daarbij was hij een gefortuneerd man; eind 15e eeuw behoorde hij tot de 140 hoogst aangeslagenen van de stad. In dat licht wekt het geen verwondering dat de stukken over de aankoop hem noemen als voormalig eigenaar van nog vier andere percelen in de Teerling en een erf aan het Catharijneveld. Het (dubbele) huis aan het Catharijneveld heeft hij vermoedelijk jarenlang bewoond samen met zijn eerste vrouw Wendelmoet, dochter van schepen Jan Claesz. Van Zijll en Alijt van Zaal, bij wie hij vele kinderen had. Toen Wendelmoet in 1518 overleed, hertrouwde Gerrit een jaar later met Alijt Jacobsdr., waarna zij zich elders (in Tricht?) vestigden. Gerrit overleed in 1527 en werd begraven in de St. Janskerk van het johannieterklooster in Haarlem.⁹

Wat weten we over de andere bewoners van de Teerling? Het hoekhuis van de huizen aan het Catharijneveld, het huis ter linkerzijde

van dat van Gert van Tricht, werd bewoond door een 'raymaker' (wielmaker), het huis ter rechter zijde door een 'scoenlapper'. Van het aangrenzende hoekhuis wordt gezegd: 'hier inne woenen Walen', vermoedelijk arbeiders uit Namen, waarvan er in 1529 zo'n tweehonderd naar Utrecht waren gehaald voor de bouw van het kasteel.¹⁰

Aan de achterzijde van het (dubbele) huis van Gert van Tricht stonden de huizen langs de (Lange) Viesteeg. Daarbij ging het van hoek tot hoek om zeven huizen, die werden bewoond door (van west naar oost): een smid ('de marscalck van perden'), een barbier, een glasmaker, een harnasmaker, een herberg, een speermaker en een kleermaker ('vuijtsnijder'). De smid lijkt identiek met Mr. Heynrick Goeyersz. houfsmidt, de kleermaker met Mr. Heynrick van Eyck Jan Jacobsz. Wantsnijer. Van de andere bewoners is de naam niet met zekerheid vast te stellen.

Net als aan de andere zijde van de Viesteeg woonden hier naar verhouding veel smeden en aanverwante ambachtslieden. Dat zal wel te maken hebben met de paardenmarkt die vanaf het eind van de 15e eeuw iedere zaterdag op het Catharijneveld werd gehouden.¹¹ Daarnaast vinden we - ook niet verbazend, zo dicht bij het marktveld en de Catharijnepoort - naast de reeds genoemde herberg in de Teerling aan de overzijde van de Viesteeg nog vier andere herbergen, waaronder Den Oijvaer en De Struijs.

In de huizen aan de oostzijde van het Catharijneveld domineerden de kaaskopers. Ook in hun geval kunnen we een relatie leggen met de aanwezigheid van een markt, namelijk de zuivelmarkt op de Steenweg, die al begon op het Catharijneveld.¹² Daarnaast vinden we aan dit marktveld opnieuw vier herbergen, alle gelegen tussen de Vroetsteeg en de Catharijnesteeg (nu: Zakkendragersteeg).

Opvallend is hoe gemêleerd de samenstelling van de bebouwing was, met name in de Viesteeg en de Teerling. Huizen van zeer uiteenlopende waarde stonden gevel aan gevel. Anders was dit met de kamerwoningen, die doorgaans in de zijstegen of op de erven achter de grote huizen zijn te vinden. De vele ambachtslieden woonden vooral in huizen uit het middensegment. Herbergen komen voor in alle categorieën, zelfs in de duurste (herberg De Struijs). Bij andere huizen uit het topsegment zoals het Wapen van Ingelant en dat van Gerrit de orgelmaker hebben we duidelijk te maken met eigenaren die behoren tot de elite. In dat verband passen ook de poortgebouwen aan het Catharijneveld, die eigendom waren van de erven van heer Jan van Nijvelt en van de heer van Montfoort. Deze poorten gaven toegang tot erven aan de westzijde van de Oudegracht waarop zich de grote stenen huizen van deze heren bevonden. Een vergelijkbaar voorbeeld zien we bij huis Oudaen, dat eveneens over een poort beschikte, in dit geval aan de Korte Viesteeg.¹³

Twee putten voor algemeen gebruik

Voor het huis van Gerrit de orgelmaker, zo bleek bij de recente opgravingen, bevond zich een waterput. Deze put stond dus op wat toentertijd het Catharijneveld heette en was bedoeld voor algemeen gebruik. In een raadsbesluit van 1473 wordt hij voor het eerst vermeld als 'den nywe put in den jare verleden op Sunte Katryne velt gemaict'. Het onderhoud kwam voor rekening van de bewoners van de drie stenen huizen aan het Catharijneveld en de andere huizen van de Teerling en de bewoners van het tegenoverliggende deel van de (Lange) Viesteeg. Hetzelfde besluit regelde ook het onderhoud van 'den ouden put tenden die Vyesteghe', toegewezen aan de bewoners in het aansluitende deel van de Viesteeg tot aan de Catharijnepoort en de achterliggende Koestraat.¹⁴ Deze laatste put bevond zich waarschijnlijk direct ten westen van het huis van

'de marscalck van perden'. Een akte uit 1499 situeert dit huis 'inde Viesteech opten hoeck van Sint Katherijnen velt daer die putte op staet'.¹⁵ Behalve voor de omwonenden zullen beide putten ook een belangrijke functie hebben gehad voor bezoekers die de stad binnenkamen via de Catharijnepoort, met name voor handelaren die vee op de Neude of het Catharijneveld op de markt brachten.

Zoals de recente opgraving duidelijk maakt, moest ook de put voor het huis van Gerrit in 1532 het veld ruimen. Gezien het tracé van de gracht valt aan te nemen dat toen ook de andere put is gesneuveld. Waarschijnlijk is toen de put gemaakt die begin 17e eeuw wordt vermeld in de noordoosthoek van het Vredenburg, bij de kruising van Korte en Lange Viestraat.

In het tweede deel: op zoek naar het ontstaan van de Teerling.

Noten

- 1 Voor het volgende zie: T.J. Hoekstra, 'Vredenburg; de bouw van en het leven op een zestiende-eeuwse citadel (1529-1532)', in: G. Bakker en T.J. Hoekstra (red.), *Het stenen geheugen: 25 jaar archeologie en bouwhistorie in Utrecht* (Utrecht 1997) 112-143.
- 2 De eerste (en enige) vermelding van het toponiem 'Teerling' vond ik in 1533: HUA, archief Financiële instellingen van de landsheer (FIL), inv.nr. 47, f. 5r: 'een huysinge staende aende noertrant vanden viercanten teerlinck'. Elders wordt dit huizenblok aangeduid als de 'Ommeloop': FIL, inv.nr. 48-1 (1535 juli 29).
- 3 HUA, Stadsarchief I, inv.nr. 24-1, f. 160r-163r. Grotendeels geciteerd bij: N. van der Monde, *Geschied- en oudheidkundige beschrijving etc.* 3 dln. (Utrecht 1844-1846), aldaar dl. 2, 323-326.
- 4 FIL, inv.nr. 47. De rekening werd aangelegd in 1532 en afgesloten in 1537.
- 5 FIL, inv.nr. 48-1 (1535 juli 29), 49-3 (1535 juli 1), 51-6 (1535 juni 22), met de bijbehorende retroacta.
- 6 FIL, inv.nr. 50-2 (1536 april 4) betreft een transportakte van twee huizen van mr. Heynrick Goertz. de hoefsmid te weten een kamerwoning in de Teerling en een huis aan de noordzijde van de Viesteeg, die niet in de genoemde lijsten voorkomen en pas in tweede instantie zijn aangekocht. Een andere in de lijst niet vermelde kamerwoning in de Teerling, toebehorend aan Willem van Noorde, wordt als belending genoemd in FIN inv.nr. 48-1.
- 7 HUA, Topografische atlas provincie Utrecht, nr. 2088-1. De tekening werd oorspronkelijk met vijf andere tekeningen als bijlage bewaard bij begrotingen van de kosten voor de bouw van het kasteel Vredenburg en andere vestingwerken: FIN, inv.nr. 46.
- 8 In 2008 zullen twee basisrapportages verschijnen met een meer volledig verslag van de opgravingsresultaten.
- 9 M.A. Vente, 'Een orgelstrijd in de St. Jacobskerk te Utrecht 1509-1516', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1981) 184-190; idem, *Utrechtse orgelhistorische verkenningen. Bijdragen tot de geschiedenis der orgelcultuur in de Lage Landen tot omstreeks 1630* (Utrecht 1989), 193-197.
- 10 Hoekstra, a.w., 118.
- 11 J. Brugman, H. Buijter en K. van Vliet, *Markten in Utrecht van de vroege Middeleeuwen tot nu* (Utrecht 1995), 35-37, aldaar 42. Zie ook: Hoekstra, 'Vredenburg', 117.
- 12 Idem, p. 42; Hoekstra, a.w., 117.
- 13 M.J. Dolfin e.a., *Utrecht: de huizen binnen de singels. Beschrijving* ('s Gravenhage 1989) 381.
- 14 Op citaat bij: Van der Monde, dl. 2, 314-315, n. 3. De (oude) put in de Viesteeg wordt reeds genoemd in 1413: Van der Monde, dl. 3, 5.
- 15 FIL, inv.nr. 51-1: transportakte d.d. 28 mrt. 1499.

Utrecht op oude films

Alsof je voorin een roeibootje door de Oudegracht vaart in het jaar 1923. Dat kan met het vier minuten tellende filmpje dat is opgenomen in de verzameling van oude filmopnamen van het leven in de stad Utrecht uitgebracht op de DVD *Mijn Nostalgisch Nederland. Mijn Utrecht*. Naast een van commentaar voorziene compilatie van archiefmateriaal en het boottochtje zijn er filmpjes uit 1947 en 1956 over respectievelijk de provincie en het universitaire leven in de stad.

Wesley Vermeer en Timo Boezeman (samenstelling), *Mijn Nostalgisch Nederland. Mijn Utrecht*. DVD ca 63 min. Uitgegeven door A.W. Bruna Nieuwe Media / NostalgieNet, 2007; ISBN 987 90 229 5822 1; €12,95.

Amelisweerd en Rhijnauwen

Bijna iedere Utrechter komt er regelmatig om een frisse neus te halen, te picknicken, te genieten van de natuur, van een pannenkoek of een drankje: de landgoederen Oud- en Nieuw-Amelisweerd en Rhijnauwen. Voor al die bezoekers biedt dit fraai uitgegeven boek toegankelijk gebrachte informatie over de geschiedenis, de bezoekers, de bewoners, de bedrijven en de natuur van het gebied. Een apart hoofdstuk is uiteraard gewijd aan de protesten en acties uit de jaren zeventig en tachtig tegen de A27 die eerst dwars door Amelisweerd gepland was en uiteindelijk aan de westrand kwam te liggen.

Henny van der Eng, *Amelisweerd en Rhijnauwen. De geschiedenis, de acties, de natuur en de mensen*. Utrecht, Gusto, 2007; 120 p. ISBN 978 90 77348 08 6; €10,-.

Progressieve lokale politiek

35 jaar geleden richtten een groot aantal vooruitstrevende partijen op de Utrechtse Heuvelrug samen met onafhankelijke progressieven een zelfstandige kiesvereniging op: de Progressieve Hergroepering '70 (PH'70), later veranderd in Progressief Driebergen-Rijsenburg (PDR). Deze bundel geeft een kroniek van 35 jaar inzet voor lokale politiek.

Margriet de Boer e.a. (redactie), *Oog voor veranderen: 35 jaar progressieve samenwerking. Driebergen-Rijsenburg: Uitgeverij Kleine geschiedenis van de Heuvelrug*, 2007. 64 p. ISBN 978 90 78568 03 2. €10,- (verkrijgbaar bij de boekhandel in Driebergen).

Geschiedenis Fort De Bilt

Het ligt er al bijna twee eeuwen en het heeft een bewogen geschiedenis achter de rug: Fort De Bilt. Aangelegd als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie kent het fort zijn specifieke eigen gebeurtenissen vooral in en na de Tweede Wereldoorlog. Vanaf 1942 gebruikten de nazi's het verdedigingswerk als executieplaats, na de bevrijding deed de zuidzijde dienst als Bewarings- en Verblijfskamp voor NSB'ers. Nu is het noordelijk deel door de Stichting Vredeseducatie ingericht als 'Herinneringscentrum voor de Toekomst'. In dit boek wordt de geschiedenis van het fort verteld aan de hand van vele, soms unieke en niet eerder gepubliceerde foto's.

Jan Durk Tuinier en Geu Visser, *Fort De Bilt. Een geschiedenis in beeld*. Utrecht, Stichting Vredeseducatie, 2007; 74 p. ISBN 978 90 75104 19 6; €14,90 (verkrijgbaar in de boekhandel of op het fort van maandag t/m vrijdag tussen 10 en 17 uur).

Utrechtse jeugdnostalgie

Televisie kijken bij de burens, stappen op de autopod, met een oranjemuts op zaklopen, polsstokspringen in de weilanden van De Meern, op straat rondhangen met andere vetkuiven, vechten op de kermis. De herinneringen van Utrechtse jongeren die eind jaren veertig tot halverwege de jaren

zestig zitten vol nostalgie. De wereld leek kleiner, simpeler en de straat was nog het domein van kinderen en jongeren. Ton van den Berg bundelde een deel van de verhalen die hij eerder verzamelde voor (AD) / Het Utrechts Nieuwsblad. Met de begeleidende foto's schetsen ze een tijdsbeeld waarin vele Utrechtse - maar ook anderen - zich zullen herkennen.

Ton van den Berg, *Stadsjeugd*. Bilthoven, Uitgeverij Celadon, 2007. 132 p. ISBN 978 90 8948 001 9; €12,95.

Ook verschenen

Koos Nieuwenhuizen e.a. (redactie), *De Loosdrechtse Porseleinfabriek boven water: over gebouwen, porseleinproductie en ds De Mol, 1774-1784*. Loosdrecht: Historische Kring Loosdrecht, 2007. 184 p. ISBN 978 90 803846 4 4; €16,-.

H. van 't Veld e.a. (Werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen), *Veldnamen in Veenendaal*. Veenendaal: Historische Vereniging Veenendaal, 2007. 80 p. ISBN 978 90 809732 5 1; €19,50 (verkrijgbaar bij de boekhandel in Veenendaal).

Hans Hopman (samenstelling), *Ootjes jonge jaren: vertellingen uit Bunschoten, Spakenburg en Eemdijk over de jaren 1910-1960*. tweede deel. Bunschoten: Historische Vereniging 'Bunscode', 2007. 471 p. ISBN 978 90 71084 17 1; €29,50 (te bestellen op www.bunscode.nl).

Laurens Schoenmaker, *Tegen de helling van de Heuvelrug: Rhenen in oude tekeningen 1600-1900*. Utrecht: Matrijs, 2007. 302 p. ISBN 978 90 5345 300 1; €34,95.

Henk van der Lee, *Het kwartier is om: industrie en bedrijvigheid in het Eemkwartier*. Tekst Henk van der Lee. Amersfoort: Siesta, 2007. 144 p. ISBN 978 90 810296 2 9; €18,-.

Jos van Riel, Kaas uit het Hart, *Praktijkboek voor kaasmakers en kaasliefhebbers*. Woerden: Stichting Groene Hart, 2007. 112 p. ISBN 978 90 812441 14; €14,95 (te bestellen op www.groenehart.info).

H.P. Deys, *De brug over de Rijn bij Rhenen*. Rhenen: Stichting Publicaties Oud Rhenen, 2007. 192 p. ISBN 978 90 800286 9 2; €14,95.

Paul en Jetty Krijnen (samenstelling), *Utrecht Cardbox*. Nijmegen: BnM Uitgevers, 2007 [doosje met reproducties van 54 prentbriefkaarten uit de periode 1880-1916]. ISBN 978 90 8947 005 8; €15,95.

Discussie

Het Erfgoedhuis Utrecht wil amateurhistorici inschakelen bij onderzoek naar lacunes in de kennis van de Utrechtse geschiedenis. De manier waarop en de voorwaarden waaronder doen volgens Ad van Bemmelen geen recht aan hun bijzondere positie en verdiensten. Mieke Heurneman reageert namens Het Erfgoedhuis.

Amateurhistorici en de invulling van ‘witte vlekken’

We kunnen niet alles weten. Maar van sommige zaken willen we wel graag méér weten. Waarover dan wel? Het Erfgoedhuis Utrecht heeft het lovenswaardige initiatief genomen een leemtelijst van de geschiedschrijving van de provincie Utrecht op te stellen. Mieke Heurneman tekende voor de tekst. Het doel van de lijst is ‘het onderzoek naar de lokale en regionale geschiedenis in de provincie meer te stroomlijnen om zo beter in te spelen op de behoefte aan historische informatie bij beleidsmakers, professionele en vrijetijdshistorici en het brede publiek’ (p.7).

Het Erfgoedhuis is niet over één nacht ijs gegaan en heeft al die groepen bevroegd. Ook via de website konden meningen worden geuit. Aldus zijn dertien thema's, dertien witte vlekken geïdentificeerd. Ze lopen van ‘bestuurlijke en maatschappelijke elite’ via ‘kerkgeschiedenis’ naar ‘onderwijs’. Het Erfgoedhuis wil professionele en/of vrijetijdshistorici de opdracht geven in een onderzoeksproject samen te werken om aldus een witte vlek in te kleuren. Bij elke vlek is alvast een verdienstelijke literatuurlijst opgenomen. Doel is ook lokale onderzoeken te vergelijken met het oog een provinciebreed beeld te schetsen.

De gewenste onderzoeken betreffen vooral de periode na 1600. Voor de periode ervoor is ‘specifieke deskundigheid nodig die bij met name de vrijetijdshistorici ontbreekt’. De nadruk ligt op de Nieuwe Tijd. Zo kunnen ook de historische verenigingen en amateurhistorici worden betrokken (p.10).

Professionals en amateurs

Prachtig die inschakeling van historische verenigingen en amateurhistorici! De provincie Utrecht telt maar liefst 37 historische verenigingen. Er moeten enkele honderden amateurhistorici zijn. Die hebben sedert 1970 samen meer dan 10.000 (!) grote en kleine publicaties over Utrechtse historische onderwerpen geschreven (p. 28). ‘De belangstelling van deze auteurs blijkt vooral uit te zijn gegaan naar negentiende- en twintigste-eeuwse onderwerpen, die vaak een nostalgische inslag hebben’. Dat is nou jammer, terwijl die goede oude tijd echt niet meer terugkomt! Gelukkig zijn ‘de vele puur lokale publicaties een goed uitgangspunt om onderwerpen verder uit te diepen’ (p. 29).

Ik ben zo vrij hier zelf eveneens de talloze nadere toegangen, repertoria, indexen en transcripties op archiefstukken in het Utrechtse onder te begrijpen. Het leeuwendel daarvan is tot stand gekomen door monnikenwerk van leden van historische verenigingen. Met liefde werken ze daar jaar in, jaar uit aan. Als geen ander kennen zij de bronnen en weten zij daar de weg in. Samen vormen zij een uitgebreid, informeel netwerk waarin zij elkaar van informatie en tips voorzien. Kortom, zij vormen een *knowledge community*. Kan het moderner?

Maar ja, er is, volgens het Erfgoedhuis, een kloof tussen professionele en amateurhistorici: ‘Een professioneel historicus heeft ervoor gestudeerd en heeft een titel op zak, en een amateur-historicus niet. Zo beper-

Ad van Bemmelen

Sociaal geograaf, woonachtig in Wijk bij Duurstede en werkzaam in Den Haag bij de Vereniging van Hogescholen, de HBO-raad. Zijn historisch onderzoek richt zich vooral op het Kromme-Rijngebied.

ken de vrijetijdshistorici zich vaak tot het puur lokale. Ook bezitten zij uiteraard niet alle vaardigheden die een professional tijdens de studie meekrijgt’ (p. 21).

Mede namens al die andere amateurhistorici buig ik deemoedig het hoofd. Het is waar. Onder ons zijn er die geen universitaire opleiding hebben gevolgd, die geen wetenschappelijk onderzoek hebben verricht en die geen bovenlokale scriptie met een uitgebreid notenapparaat hebben geschreven. Toch weten wij als geen ander dat het op zak hebben van welke titel dan ook geen garantie is voor een verantwoord resultaat in heden en toekomst.

Jarenlang bronnen bestuderen, puzzelstukjes aan elkaar leggen, artikelen en boeken schrijven over zaken die wij zelf (en anderen) leuk en interessant vinden. Waarom zouden wij dan, in opdracht, witte vlekken van en voor het Erfgoedhuis gaan invullen? De ervaring immers leert dat de financiering van een mooie uitgave doorgaans geen probleem is. Dit in tegenstelling tot de financiering van het schrijven ervan. Maar dat laatste probleem kennen vrijetijdshistorici per definitie niet. ‘Waard om te weten’, goed bedoeld maar in sommige opzichten helaas te kort door de bocht.

Witte vlek: bestuurlijke en maatschappelijke elite.
Afgebeeld zijn enkele regenten van de Fundatie van
Renswoude die ook het omslag van het boek sieren

FOTO: HET UTRECHTS ARCHIEF

Reactie namens het Erfgoedhuis

Het verheugt ons dat ons initiatief om een onderzoeksprogramma te starten naar lacunes binnen de Utrechtse geschiedenis op steun kan rekenen. Toch heeft Ad van Bemmel daar zijn kanttekeningen bij. Ten eerste is hij terecht verontwaardigd dat wij 'opdrachten' zouden uitdelen aan de vrijetijdshistorici. Ten tweede is hij geprikkeld over het feit dat die amateur-historici volgens ons niet alle kennis en vaardigheden bezitten die een afgestudeerde bezit.

In de eerste plaats: we gaan geen 'opdrachten' geven aan vrijetijdshistorici. Wel zoeken we bij het lacuneonderzoek graag de samenwerking met lokale vrijetijdshistorici. Zij zijn en blijven uiteraard vrij om zelf de onderwerpen te kiezen waarnaar ze onderzoek doen. Die onderwerpen blijken echter lang niet altijd overeen te komen met de lacunethema's. Met een bescheiden financiële vergoeding willen we onderzoek naar die thema's stimuleren en zo kunnen ook 'broodhistorici'

meedoen. Niet aan onderzoek naar 'onze' witte vlekken, maar naar lacunes die door brede groepen worden ervaren.

En dan het verschil in opleiding. 'Historicus' is een vak, waar kennis en vaardigheden bij horen. Net als dat van tandarts, psycholoog of leraar. Niet voor niets duurt de geschiedenisstudie minstens vier jaar. Er zijn vrijetijdshistorici die door eigen scholing en veel ervaring professionals voorbijstreven in kennis en kunde, maar voor het gros van de leden van de historische kringen gaat dat niet op. Zij willen helemaal geen onderzoek doen, ze zijn gewoon geïnteresseerd in lokale geschiedenis.

Er is nog een probleem dat ons onderzoeksprogramma wil aanpakken: het aantal amateur-historici dat regelmatig historisch onderzoek doet en daarover publiceert in de lokale tijdschriften neemt de laatste jaren af. Daardoor ontstaat er tekort aan kopij voor de lokale tijdschriften. En dat terwijl de belang-

Mieke Heurneman

Medewerkster educatie en publieksbereik bij Land-schap Erfgoedhuis Utrecht en lid van het projectteam Lacuneonderzoek Erfgoedhuis Utrecht.

stelling van het publiek voor geschiedenis nog steeds toeneemt. Uit dit onderzoeksprogramma zal een regelmatige stroom artikelen voortkomen, die er hopelijk toe bijdraagt om het publiek geïnteresseerd te houden en anderen stimuleert zelf onderzoek te gaan doen. Wie wil deelnemen aan het onderzoeksprogramma kan zich aanmelden via m.heurneman@erfgoed-utrecht.nl.

M. Heurneman, Waard om te weten. Leemtelijs geschiedschrijving provincie Utrecht. Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2007. 144 p. ISBN 978 90 5345 333 9; € 12,95.

Detail van Georg Braun en Frans Hogenberg, ca 1588. Deze kaart geeft waarschijnlijk de toestand van de stad weer vóór 1580. Het gebied ten noorden van de Eem lijkt redelijk nauwkeurig te zijn afgebeeld. De locatie van de kapel van Isselt (uiterst links) is echter onnauwkeurig. In werkelijkheid ligt deze enkele kilometers meer naar het westen. In het noorden ziet men de kronkelige oude Oude Eem. De lijnachtige structuren ten zuiden van de Nieuwe Eem zijn de zogenaamde 'Raamladen'.

De vele gedaanten van de oude Amersfoortse Eemhaven

Wie met de trein van Utrecht naar Zwolle of Enschede reist, ziet net voorbij station Amersfoort aan de rechterkant de middeleeuwse Koppelpoort. Deze magnifieke blikvanger trekt alle aandacht waardoor de meeste reizigers het zicht aan de linkerkant ontgaat. Daar stroomt de Eem door een ongedefinieerd landschap bepaald door braakliggend terrein en strakke nieuwbouw. In de loop van de eeuwen heeft dit gebied, bekend als de (oude) Eemhaven vele gedaantewisselingen ondergaan.

Het gebied omvat de beide oevers van de Eem ten westen van de Koppelpoort en eindigt enkele honderden meters stroomafwaarts. De linkeroever heet van oudsher de Kleine Koppel, de rechteroever de Grote Koppel. Dat deze locatie een lange geschiedenis kent en enkele malen drastisch van aanzicht is veranderd, is nu nauwelijks te zien. Toch was op deze plaats respectievelijk een binnenhaven, een bedrijventerrein, een gemeenschappelijke middeleeuwse weide en het 'Beverly Hills' van Amersfoort te vinden. Door de ligging aan de Eem was het gebied lange tijd de economische levensader van Amersfoort. Vanaf de Middeleeuwen tot net na de Tweede Wereld Oorlog vond er een groot gedeelte van de (inter)nationale handel van Amersfoort plaats.

Voor 1600: Oude Eem wordt Nieuwe Eem

Het begon met een rivier die door moerassige graslanden stroomde. Deze Oude Eem was bochtig, ondiep en moeilijk bevaarbaar. Ergens in de 14e eeuw werd ongeveer honderd meter zuidelijker een nieuwe rivierbedding gegraven, de Nieuwe Eem. Omdat bronnen vóór 1500 zeer schaars zijn, is niet geheel duidelijk waarom dat gebeurde. Door deze ingrijpende werken was de Oude Eem gedoemd tot een

Panorama van Amersfoort door Braun en Hogenberg, ca. 1588 met rechts van het midden de Eem en de Koppelpoort.

marginiaal bestaan en in de loop der eeuwen zou hij geleidelijk verzanden. De Nieuwe Eem echter werd de *mainport* van Amersfoort en de havenactiviteiten verplaatsten zich vanaf 1400 naar de Grote Koppel. Deze oever werd gebruikt voor het laden en lossen van schepen en voor de opslag van bulkproducten als hout, kalk, steen, vis en bier. Het hoofdgrondgebruik bleef echter agrarisch zoals ook blijkt uit het woord 'koppel', dat 'gemeenschappelijke weide' betekent. De burgers van Amersfoort lieten hun vee vlak onder de stadsmuren grazen.

Over de periode na 1500 is meer informatie over het gebied te vinden. Archiefstukken maken melding van enkele hofsteden en uit de tweede helft van de 16e eeuw dateren de eerste afbeeldingen van het gebied. Het betreft de stadsplattegronden van Van Deventer (rond 1560) en Braun en Hogenberg (rond 1588). De laatste geeft de meeste informatie door de weergave van bebouwing aan de Kleine Koppel en van een aantal lage hekwerkige structuren. Dit zijn zogenaamde 'raamladen' die gebruikt werden voor

het bleken van kleding. De aanwezigheid van bleekvelden en blekerijen wordt door archiefstukken bevestigd. Het bleken zou lange tijd een belangrijke economische activiteit in het gebied blijven.

1600 - 1700: molen en industrie

De Gouden Eeuw liet ook in de oude Eemhaven zijn sporen na. Er ontwikkelde zich een bescheiden binnenhaven langs de sinds 1618 bestrate Grote Koppel met een paar koopmanshuizen, het stedelijke graanpakhuis de Spijker, molens, enkele pakhuizen en aan het eind van de 17e eeuw zelfs een heuse scheepskraan. De bereikbaarheid van de stad was in 1613 flink verbeterd door de aanleg van een trekp pad langs de Eem (aan de kant van de Kleine Koppel).

De dynamiek van de Grote Koppel contrasteerde met de grotendeels agrarisch gebleven Kleine Koppel. Daar bepaalden naast molens en enkele bleekvelden vooral landerijen en enkele boerderijen het beeld.

De oude haven groeide ook uit tot een van de belangrijkste industriegebieden van Amersfoort. Dat werd bevorderd door de goede verbindingen met de buitenwereld, maar nog meer doordat het Amersfoortse stadsbestuur bepaalde (brandgevaarlijke) industrieën niet binnen de stadsmuren te willen hebben. Deze industrie bestond in het gebied uit de al eerdere genoemde blekerijen en enkele molens. Aan de kleine Koppel verrezen enkele volmolens, die gebruikt werden voor het vervilten van weefsels en een belangrijke rol speelden in de lakenfabricage. Aan de Grote Koppel

Paulus van Liender 'Gezicht van de riviere de Eem op de Haven en beide de Koppelpoorten te Amersfoort' (1759). Links een runmolen uit 1617. In het midden de Koppelpoort. Rechts het buitenhuisje 'het Vierkantje'.

□ COLLECTIE ARCHIEF EEMLAND

De havenfunctie had een impuls gekregen doordat in het eerste kwart van de 17e eeuw Amersfoort een eindpunt was geworden van de zogenaamde Hessenwegen, dat waren karrenwegen van Duitsland naar West-Nederland. Vanuit Amersfoort werd de inhoud van de Hessenwagens verscheept naar Holland, omdat de wagens te zwaar waren voor de drassige grond van West-Nederland. Met de in 1683 opgerichte scheepskraan werd de zware lading van de Hessenwagens overgetild naar de schepen.

werd al in 1617 een zogenaamde runmolen gebouwd. Run is gemalen eikenbast en dient als looistof bij de leerbereiding. In de volksmond kreeg deze molen al snel de naam 'Pismeulen', naar een noodzakelijk onderdeel van de leerbereiding. Aan het eind van de 17e eeuw voltrok zich een verandering. De aanleg van de eerste tabaksvelden in het gebied betekende de prelude op de ontwikkeling van het nieuwste en al snel het belangrijkste Amersfoortse exportproduct: tabak. Vergeleken met de onstuimige ontwikkelingen in Amsterdam, Leiden en vele andere Hollandse steden, maakt de ruimtelijke dynamiek van de Eemhaven - de enige stadsuitbreiding in Amersfoort in de 17e eeuw - een fletse indruk. Het ging wél om een geplande uitbreiding die een verbetering van de havenstructuur verknootte met de ontwikkeling van een industriegebied.

1700 - 1800: tabak en vermaak

Op het oog veranderde er in de 18e eeuw niet veel. Er kwamen een paar huizen bij en de traditionele opslag en doorvoer van grondstoffen (hout, mest, graan) aan de Grote Koppel werden voortgezet. Ook het ruimtelijke verschil tussen het redelijk dichtbebouwde havenfront van de Grote Koppel en de agrarische, veel minder bebouwde Kleine Koppel bleef bestaan. De toename van het aantal molens zorgde wel voor een veranderd aanzicht. Rond 1800 stonden er op een relatief beperkt oppervlak vier molens.

De ontwikkeling van de tabaksteelt verliep in Amersfoort onstuimig. Na de introductie rond 1615 telde de stad twintig jaar later al 120 tabakstelers. De grond rond Amersfoort leende zich voor de tabaksteelt, vooral voor de productie van snuiftabak. Aanvankelijk werd de tabak geteeld binnen en net buiten de stad, maar al snel verspreidde de teelt zich van Hoevelaken tot Amerongen en werd zij voor de bewoners van de Utrechtse Heuvelrug een belangrijke bestaansbron.

Voor het Koppelgebied betekende de tabaksteelt allereerst de bouw van gelatte tabakschuren voor het drogen van de tabak. Vervolgens ontwikkelde de Grote Koppel zich tot belangrijke doorvoerhaven van tabak naar vooral Amsterdam. Ten bate van de teelt werd naar Amersfoort zelf schapen- en duivenmest verscheept: Een herberg aan de Grote Koppel kreeg zelfs de naam 'het Messieschip'. Daarnaast werd in het gebied zelf ook tabak verbouwd.

Naast de groei van de tabaksteelt in het gebied deed zich een tweede, minder opvallende ontwikkeling voor: de opkomst van voorzieningen voor recreatie en vermaak. Zijn er voor 1690 geen herbergen te traceren, in 1755 telde het gebied er drie op 23 huizen. De link met de haven ligt natuurlijk voor de hand. De bouw van een 'Speelhuys met playsiertuin' aan de Kleine Koppel, genaamd 'het Vierkantje', rond 1750 wijst ook op de recreatieve functie van het gebied.

1800 - 1900: heren en paupers

De Franse tijd luidde de ondergang van de Amersfoortse tabakshandel in. Toen de Franse overheid de handel met de vijand (Engeland en zijn bondgenoten) stillegde, werd de Amersfoortse tabak van de buitenlandse markten verdronken door goedkopere en hoogwaardigere tabak uit Amerika. Handel en overslag van tabak in de haven namen daardoor drastisch af. Ook de teelt van tabak in het gebied verdween vrijwel geheel.

Omdat ook de bleekvelden schaars werden, vielen twee voornamelijk economische dragers voor de Eemhaven weg. Wat bleef waren de traditionele haven- en handelsactiviteiten in graan en hout aan de Grote Koppel. En er kwam meer tuinbouw. Aan beide kanten van de Eem werden gronden in gebruik genomen als warmoezenierlanden voor de kweek van groenten.

De economische teruggang zorgde echter ook voor een nieuwe ontwikkeling. Het verstilte Koppelgebied werd

namelijk een gewilde vestigingsplaats voor rijke kooplui, renteniers en edellieden. Die reputatie blijkt uit de vestiging van mannen van naam zoals Baron van Boetzelaer, Graaf van Schimmelpenninck en Charles Baron Nepveu. Aan weerszijden van de Eem ontstonden de buitenplaatsen Berg-en-Dal, Villa Eemzicht, oud-Molenstein en Grote Koppel 1. De 'standing' van de buurt kreeg een late bekroning aan het eind van de 19e eeuw toen het huis Grote Koppel 1 ging dienen als burgemeesterswoning voor burgemeester Schimmelpenninck. Het idyllische plaatje van molens, tuinen en buitenplaatsen werd in 1863 wreed verstoord door de komst van de spoorlijn Amersfoort-Zwolle, die het gebied letterlijk in twee stukken sneed. Door het spoor werd het slaperige provinciestadje Amersfoort interessant voor industrië-

Gezicht op de Eem vanaf de Koppelpoort met op de voorgrond de spoorbrug. Rechts de Grote Koppel, links de Kleine Koppel.

□ ANSICHTKAART UIT 1906, COLLECTIE ARCHIEF EEMLAND

len. Met name het Koppelgebied was voor hen een interessante locatie, omdat die zowel per spoor als over water goed bereikbaar was. Vanaf 1880 groeide er in het gebied een bonte verzameling van fabriekjes met een zeepfabriek en een veevoederfabriek aan de Grote Koppel, een blekerij (in villa 'Eemzicht') en een luciferfabriek aan de Kleine Koppel en ten zuiden daarvan aan de Wolversteeg een kalksteenzandfabriek en een ijzerpletterij.

Door de toegenomen activiteiten in de haven en de groei van de industrie vestigden zich steeds meer mensen in het gebied. Tussen 1873 en 1880 verrees naast de tuin van de buitenplaats Berg-en-Dal het arbeiderswoonwijkje 't Sasje'. De bewoners waren voornamelijk werkzaam in de haven en deden het harde, ongeschoolde werk. 't Sasje kreeg al snel de naam van achterbuurt.

1900 - 2000: silo's en sanering

In de 20e eeuw verliepen de ruimtelijke ontwikkelingen in een razend tempo. Wie als een Doornroosje in 1900 in slaap was gevallen en in 1950 wakker werd, zou het gebied niet herkend hebben.

De Amersfoortse industrie bleef zich ontwikkelen en de Oude Eemhaven bleef een gewilde vestigingsplaats. Daarnaast vestigden er zich met de gasfabriek en de gemeentereiniging ook enkele gemeentelijke diensten. De vraag naar ruimte kon in eerste instantie gestild worden met de terreinen die nog nauwelijks bebouwd waren: de weilanden en de buitenplaatsen. Al voor 1910 werden de buitengoederen 'Berg-en-Dal', 'Oud-Molenstein' en Grote Koppel 1 verkocht aan de gemeente Amersfoort of particuliere ontwikkelaars. Met de aanwezige bebouwing in deze buitengoederen gingen de betrokkenen pragmatisch om: was die tegen redelijke kosten geschikt te maken dan volgde hergebruik, zo niet dan restte de slopershamer. Uiteindelijk verdwenen de buitengoederen voor 1930 van de kaart. De enige uitzonde-

deel van de verbinding van Holland naar het oosten, ettelijke malen gebombardeerd en uiteindelijk verwoest. Hierbij liepen ook huizen aan de Grote en Kleine Koppel schade op. Aan het einde van de oorlog verklaarde de Duitsers een deel van de haven tot *Sperrgebiet*, wat een normale bedrijfsvoering onmogelijk maakte.

Na de oorlog, tijdens de wederopbouw, verliepen de ontwikkelingen in sneltreinvaart. Vrijwel het gehele gebied werd volgebouwd met loodsen, werkplaatsen, kantoren en schoorstenen. Een opmerkelijke nieuwe verschijning waren de silo's voor graan en veevoeder. Na de oorlog domineerden deze soms vele tientallen meters hoge rechthoekige bouwsels voor een betrekkelijk korte tijd het landschap langs de Eem. In het gebied verschenen er een stuk of tien. Begin jaren zeventig kwam de industrialisatie, die het oude Koppelgebied had verwoest en een nieuw landschap had geschapen, krakend tot stilstand. Tien jaar later wees onderzoek in opdracht van de gemeente uit dat de Eemhaven zwaar verouderd was en nodig diende te worden geherstructureerd. Inmiddels was het vertrek van de bedrijven in volle gang en die zou tot na 2000 voortduren. Belangrijke, voor Amersfoort bijna legendarische namen, verdwenen: de Meursing koekjesfabriek, de Heugafabriek, het veevoedercomplex van Van Nieuwenhuizen.

De gemeente Amersfoort stimuleerde, na enige aarzelingen, het vertrek van de industrieën. De stad was door de groeistad-status uit zijn voegen gegroeid. In het midden van de jaren tachtig werden plannen gesmeed voor een nieuw stadshart, het Centraal Stadsgebied (CSG). Als onderdeel daarvan moest de Eemhaven worden ontwikkeld tot 'een aantrekkelijk (verblijfs)gebied met diverse voorzieningen voor (water)recreatie'. Het plan voorzag in de aanleg van kantoren, dure woningen, horeca en diverse voorzieningen voor de pleziervaart. In het gebied zou bovendien de gecombineerde vestiging van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) worden gebouwd, schuin tegenover de Koppelpoort. Na het definitief worden van de CSG-plannen, begin jaren negentig, pakte de gemeente de ontwikkeling met straffe hand op. Bedrijven kregen de wenk te verdwijnen uit het Koppelgebied. Onwilligen, zoals de COVA, kregen een onteigeningsprocedure aan de broek. Tussen 1985 en 2000 onderging het gebied een totale metamorfose. Grote delen van de aanwezige (bedrijfs)bebouwing werden gesloopt. Dit betekende een totale kaalslag van de Kleine Koppel en de gronden daarachter. De nog aanwezige historische bebouwing (daterend uit de periode 1700 - 1900) aan de Grote Koppel werd uitgedund door de verdubbeling van het spoor in 1994 en de sloop van cultuurhistorisch minder waardevolle gebouwen. Ook vond er een omvangrijke bodemsanering plaats: vier eeuwen industrie hadden zeer zware sporen in de bodem achtergelaten.

Na 2000: wedergeboorte

Medio 2002. Aan de Grote Koppel staan een paar oude vervallen, losstaande, gebouwen, temidden van een vrijwel leeg landschap, waar voornamelijk het onkruid bloeit. Her en der staan enkele forse en eeuwenoude bomen, laatste overblijfsels van de omvangrijke tuinen van de verdwenen

Luchtfoto uit 1952 met in het midden het havengebied van de Eem. Goed te zien zijn de grote fabrieken zoals die van BOFA (boren) en COVA (veevoeder) aan de Grote Koppel (rechts).

□ COLLECTIE ARCHIEF EEMLAND, FOTO: NLR MIJ. METEOR

ring vormde de burgemeesterswoning Grote Koppel 1 die - inmiddels zwaar vervallen - in 1969 alsnog plaats moet maken voor een aantal parkeerplaatsen. In 1902 was op de plek van de omvangrijke tuin al het woonwijkje de Schimmelpenninckbuurt aangelegd.

De groeiende industrialisatie in de jaren dertig leidde tot de komst van enkele grote, moderne fabrieken zoals die van Van Nieuwenhuizen-veevoeder, COVA-veevoeder (Coöperatieve Op- en Overslagvereniging Amersfoort), Erdalreinigingsmiddelen en Wascholine-zeep. De bestaande bebouwing op die fabrieksterreinen ging daarvoor vrijwel volledig tegen de grond.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog stond de ontwikkeling van het gebied een tijdlang stil. De spoorbrug werd, als onder-

buitenplaatsen. Als een baken langs de Eem, graanpakhuis 't Spijkertje. De Kleine Koppel is vrijwel kaal op wat bedrijfsbebouwing na. Onbewust hebben de planologen en stedenbouwkundigen het gebied weer teruggeworpen naar zijn 17e-eeuwse inrichting.

Spoedig treedt een nieuwe dynamiek op, in snelheid en aanzicht net zo drastisch is als de industrialisatie van het gebied net na de oorlog. Aan de kant van de Grote Koppel wordt begonnen met de bouw van appartementencomplexen, genaamd het Gildenkwartier. Na weide, haven en industriegebied krijgt de Grote Koppel een bestemming, die het nooit echt gehad heeft, namelijk wonen. Aan het begin van de Kleine Koppel zal op de locatie van de koekjesfabriek van Meursing de nieuwbouw van de RACM (Rijksdienst voor

Bronnen

Dit artikel is een beknopte weergave van een onderzoek dat in 2004-2005 verricht werd als onderdeel van de studie Erfgoedstudies. Het steunt hoofdzakelijk op archiefonderzoek, uitgevoerd in het Archief Eemland (Amersfoort). Als ondersteunende literatuur werd onder meer gebruik gemaakt van:

Bemmel, Abraham van, *Beschryving der stad Amersfoort : behelzende derzelver gelegenheid, oorspronk [...]*, 2 delen (Utrecht 1760).

Neut, J.D.H van der, 'De molens van Amersfoort', in: B. Belonje e.a., *Molenboek Provincie Utrecht* (Utrecht 1972).

Rootselaar, W.F.N. van, *Amersfoort 777-1580*, 2 delen (Amersfoort 1878).

Archeologie, Cultuurlandschappen en Monumentenzorg) verrijzen. Op de plaats waar hard en zwaar lichamelijk werk werd verricht door voornamelijk laaggeschoolden, zullen de hooggeleerde specialisten van dit Erfgoedinstituut in hun geventileerde kamers hun arbeid verrichten. Voor het Spijkertje, het graanpakhuis dat al vier eeuwen lang een vast baken is in het gebied, wordt vanwege ernstige bouwkundige gebreken in november 2005 een sloopvergunning verleend. De sloop laat niet lang op zich wachten.

Terugkijkend naar de geschiedenis van dit gebied, kunnen we spreken van een dynamisch stukje Amersfoort, dat vrijwel elke mogelijke functie en bestemming heeft gehad. Waar zowel armen als de zeer rijken hebben gewoond, waar scheepsladingen werden gelost, tabak werd geteeld en waar tegenwoordig gezinnen wonen. Een zeer gelaagd landschap, waarbij voor een goed speurder en observator uit elke laag nog wel iets is overgebleven.

De Nieuwe Eemhaven met de appartementen van het nieuwe Gildenkwartier (links) en gezicht op de spoorbrug en de Koppelpoort in 2007.

□ FOTO: JOHAN TETERS

Reisgids als smaakmaker

Over stad en provincie Utrecht verschijnt steeds meer toeristische informatie. De fraai geïllustreerde Capitoool Reisgids vertoont wat detailfoutjes, is soms nogal algemeen en oppervlakkig, maar nodigt de lezer er wel toe uit al het fraais in Utrecht zelf te gaan aanschouwen.

‘De gids die laat zien waar andere alleen over schrijven’, zo luidt de slogan op de voor- en achterkant van de onlangs verschenen Capitoool Reisgids voor stad en provincie Utrecht. Is dat waar? Deels wel, want de reisgidsen van Capitoool zijn - het kan niet worden ontkend - prachtig in kleur geïllustreerd. Alles glanst: de pagina’s, de foto’s, de opengewerkte tekeningen van de gebouwen en de plattegronden van een groot aantal steden en wijken van de stad Utrecht. Het oog wil wat en krijgt dat ook met deze gids.

Vaste formule

Tegenover al die visuele pracht staat dat lang niet iedereen tevreden zal zijn over de verschaft informatie, want die blijft toch vaak algemeen en bijgevolg oppervlakkig. Auteur Bartho Hendriksen (die al meerdere Capitoool-reisgidsen voor zijn rekening nam) heeft wel een huzarenstukje geleverd, maar wie net iets meer wil weten dan de standaardinformatie over bijvoorbeeld kerken, oude huizen of andere gebouwen, is toch aangewezen op wat degelijker werk zoals de reeks *Monumenten in Nederland*. Daarin komen immers de hoogtepunten van elke provincie per stad en per dorp uitvoeriger aan bod.

Maar ja, van die serie is het grote formaat weer een bezwaar. Dan toch maar deze handzame Capitoool-gids mee.

De gids over Utrecht is gemaakt volgens de voor Capitoool-gidsen gebruikelijke formule: na een compacte gebruiksaanwijzing geeft Hendrik-

sen beknopte inleidingen op het Utrechts landschap en de Utrechtse geschiedenis. Een Agenda zet alle jaarlijks terugkerende activiteiten per maand op een rijtje, zodat de geïnteresseerde toerist precies weet wanneer hij voor welk festival naar Utrecht moet komen. Dan volgen hoofdstukken over de buurten van de stad Utrecht en verschillende delen van de provincie. Tot slot bevat de gids ‘Tips voor de reiziger’ over campings en hotels, restaurants, winkels en, niet te vergeten, de culturele activiteiten.

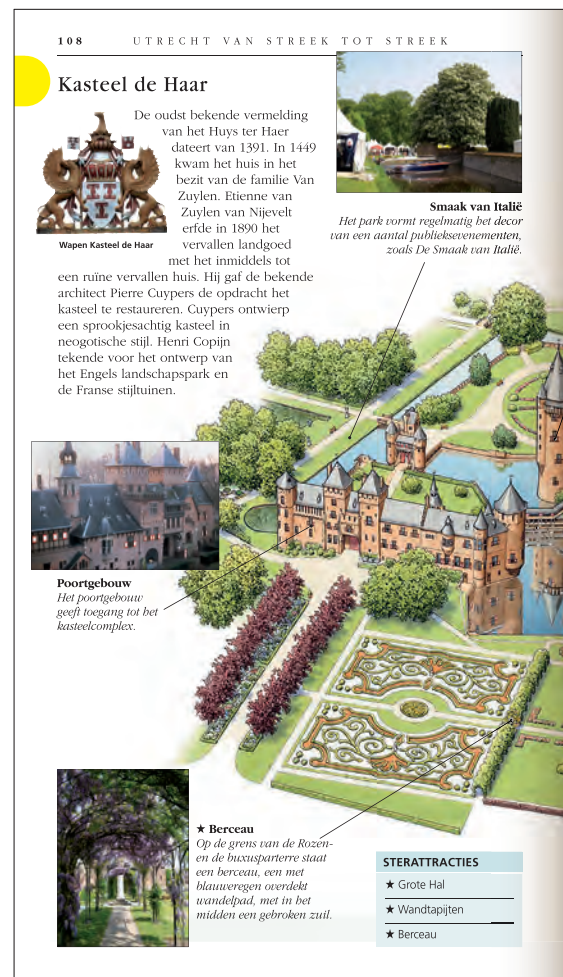
Om snel iets op te kunnen zoeken, zijn de pagina’s met kleurcodes gemarkeerd. In het eerste, met rood aangeduid, staat de stad Utrecht centraal. Hierna volgen vijf andere kleurcodes voor respectievelijk het gebied van de Kromme Rijn en de Lek, de Hollandse IJssel en de Lopikerwaard, de Vecht en het Plassengebied, de Gelderse Vallei en het Eemland en, als laatste regio, de Utrechtse Heuvelrug.

Vaardig verteller

Hendriksen, van huis uit gespecialiseerd in aardrijkskunde en biologie, toont zich in de beschrijving van de landschappen een heldere verteller. Kleurige en duidelijke kaarten ondersteunen zijn verhalen, zoals bij de beschrijving van

het copelandschap van de Lopikerwaard. Dan is de slogan, die hier aan het begin wordt geciteerd, volkomen terecht: je begrijpt wat je leest door wat je ziet.

Toch zal niet iedere lezer vinden wat hij of zij zoekt. Bilthoven of Maartensdijk komen er bijvoorbeeld wat bekaaid vanaf. Hendriksen geeft geen beschrijving van de bijzondere

Boekbespreking

Bartho Hendriksen, Utrecht, Capitoel Reisgids. Houten: Van Reemst Uitgeverij, 2007; 256 pagina's, ISBN 978 90 410 2671 2; € 24,90.

Ada van Deijk

Ada van Deijk is kunsthistorica en publiceerde o.a. 'Romaans Nederland' en 'Middeleeuwse kerken in Utrecht'. Ook schreef zij diverse fietsroutes langs cultuurhistorisch erfgoed.

architectuur van een aantal huizen in Bilthoven en dat geldt evenmin voor de buitens van Maartensdijk. De interessante romaanse kerk van Werkhoven wordt niet behandeld en de mooie toren is onjuist gedateerd. Voor de historische woonhuizen in de Utrechtse binnenstad is eveneens weinig aandacht. Vaak beperkt Hendriksen zich tot opsommingen,

zoals die van de prachthuizen langs de Vecht. En van een indrukwekkend complex als het Duitse Huis in Utrecht krijgt de lezer geen indruk van hoe het eruit ziet. De klein afgedrukte foto toont het kloostercomplex slechts vanuit de verte.

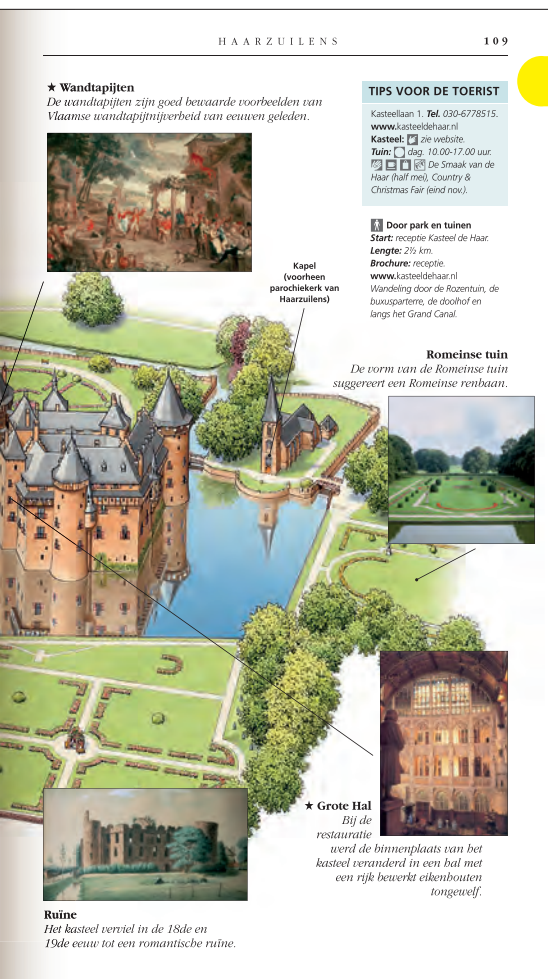
Dit alles neemt niet weg dat de gids door de vele illustraties wel een smaakmaker is. Je krijgt zin om erop uit te gaan. De kwalitatief goede foto's variëren van postzegelformaat tot paginagroot formaat. Slechts af en toe zijn de bijschriften onjuist. Zo betreft de foto op pagina 147 niet de hervormde maar de rooms-katholieke kerktoeren van Breukelen. En op een foto die blijkens het bijschrift de Brink van Cothen zou tonen, zien we in feite de diaconiewoningen. De boomrijke dorpsbrink gaat achter de huisjes schuil. Kritische noten klinken er nauwelijks in deze gids. Des te opmerkelijker is het daarom dat Hendriksen in de inleiding op de stad Utrecht wel de protestacties in 1978 tegen de aanleg van de A27 door het landgoed Amelisweerd kort noemt, terwijl hij op de volgende pagina met geen woord rept over de huidige

protesten tegen de 'facelift-plannen' voor het stationsgebied. Zo vallen er wellicht meer ongerijmdheden voor de kritische lezer te bespeuren, wat niet wegneemt dat deze gids prima bruikbaar is.

Achterhaald door de actualiteit

Ten slotte: hoe snel iets achterhaald kan raken, blijkt ook uit deze gids, alle actuele informatie ten spijt. De foto van het onlangs uitgebrande Armandomuseum in Amersfoort is nu al geschiedenis. Voorbarigheid en misplaatst optimisme spreekt uit het zinnetje: 'In 2007 betrok Het Utrechts Archief de voormalige rechtbank', dus het gebouw aan de Hamburgerstraat. En de informatie over het paleis van Lodewijk Napoleon aan de Wittevrouwenstraat - een complex dat momenteel uitgebreid wordt geres-taureerd - zal eveneens moeten worden herzien. Ook de foto op pagina 77 van het 'kleine groene plein' achter de poort aan de Wittevrouwenstraat, zal in een volgende druk moeten worden vervangen. Het grasveld is verdwenen en er wordt nu een ondergrondse fietsenkelder aangelegd. Maar welke kniesoor maakt zich druk over deze onvolkomenheden? Gaat het er niet om toeristen te overtuigen van het feit dat Utrecht, zowel stad als provincie, alleszins de moeite van een bezoek waard is? Deze gids laat daar in elk geval geen twijfel over bestaan.

*Twee pagina's uit
het besproken boek.*

Matthias Nethenus, anoniem (ca 1686)

COLLECTIE UNIVERSITEIT UTRECHT, FOTO: HUA

De kwestie Nethenus:

Toen de Utrechtse hoogleraar Matthias Nethenus in 1661 in verbale woede ontstak tegen zijn Groningse collega Samuel Maresius, moest hij dat bekopen met zijn ontslag. De achterliggende kwestie - het voortbestaan van en de verrijking door de kapittels - stond voor de Utrechtse vroedschap niet ter discussie. Eerste aflevering van een serie over geruchtmakende kwesties die de gemoederen in stad en provincie hevig in beroering brachten.

Op 10 april 1662 nam de Utrechtse vroedschap het besluit de hoogleraar theologie Matthias Nethenus te ontslaan. Nethenus was een fervent volgeling van zijn vakgenoot Gisbertus Voetius, die niet alleen binnen de universiteit een centrale positie innam maar ook in de stad tal van aanhangers bezat. In een in 1661 verschenen publicatie *Necessaria Defensio concordia pastorum Ultrajectinorum* had Nethenus de heikele kwestie van de 'geestelijke' goe-

deren aangeroerd. Hij reageerde op een geschrift van de Groningse hoogleraar Samuel Maresius, die het oneens was met de - door Nethenus gedeelde - visie van Gisbertus Voetius op de kapittels. Toen de katholieke kerk in 1580 verboden werd, vonden de gewestelijke Staten en de stad Utrecht het niet nodig om de kapittels op te heffen. Ze vonden het voortbestaan zelfs wenselijk, omdat de kapittels een aantal leden van het Statencollege leverden.

Wel moesten de kapittelheren nieuwe stijl protestant zijn. Zij werden als vanouds gekozen uit patriciërsfamilies. En net als vroeger ontvingen zij inkomsten uit het kapittelbezit, waartegenover echter geen kerkelijke taken meer stonden. Sedert 1644 ageerden de Utrechtse hoogleraar, theoloog en gereformeerde predikant Voetius en diens aanhangers tegen de kapittels. Zij waren van mening dat de inkomsten hiervan en alle overige opbrengsten uit het voormalige kerkelijke bezit aangewend moesten worden voor kerk en onderwijs.

'Roofzuchtige monsters'

17e-eeuwse professoren pakten verschillen van mening doorgaans niet met fluwelen handschoenen aan. Maresius had zijn werk over de kerkelijke goederen veelzeggend opgedragen aan een van de leden van de Utrechtse kapittels, die als vanouds nog steeds 'kanunniken' heetten. Dat kwam natuurlijk provocerend over. Maar Nethenus was kennelijk helemaal door het dolle heen geraakt, toen hij Maresius' boek las. Die had eerder al een publicatie van Neth-

Frits G.M. Broeyer

Was als hoofddocent kerkgeschiedenis werkzaam bij de Universiteit Utrecht, is lid van de Werkgroep Universiteitsgeschiedenis.

ontslag van een hoogleraar

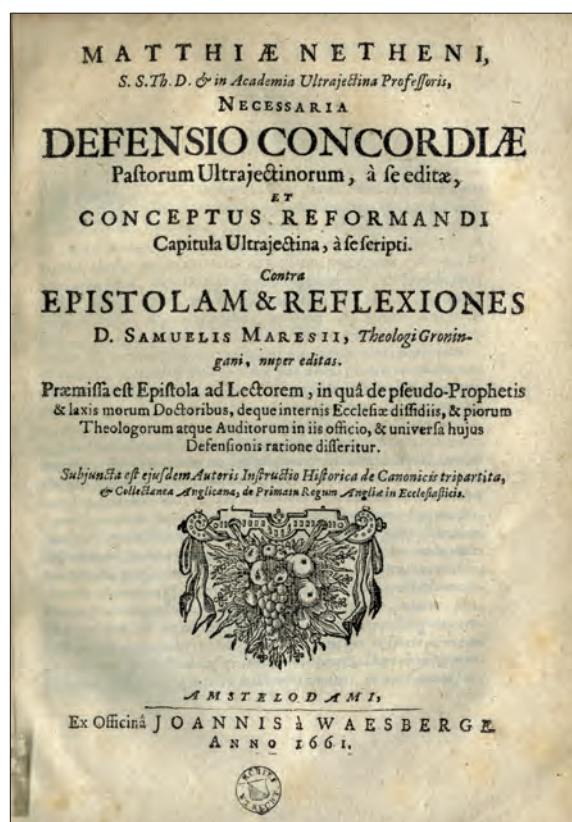
nus over het onderwerp scherp aangeval-
len. In zijn tegengeschrift maakte Nethenus
de Groningse hoogleraar uit voor een valse
profeet, vijand van de vrede, instrument
van de duivel, verleider van zielen, advocaat
van leugens en goddeloosheid, kortom een
man, met wie allen die hun 'zalicheit lieff
hebben' moesten oppassen dat hij hen niet
schaadde. Zijn Latijn voorkwam natuurlijk
niet dat zijn mening in het Nederlands ver-
taald werd.

Nethenus viel bovendien niet alleen Mare-
sius aan. Hij beschuldigde ook de Staten van
Groningen en de Ommelanden van diefstal
van kerkgoed en maakte de leden uit voor
'harpijen', roofzuchtige monsters. Het Gro-
ningse Statencollege reageerde in een brief
gedateerd 1 november 1661 gericht aan de
Utrechtse vroedschap met het indienen van
een klacht tegen Nethenus.

Het was dan ook niet erg verstandig
geweest van Nethenus om het geschil rond
de geestelijke goederen in discussie te bren-
gen. In juli 1660 waren vanwege die kwes-
tie namelijk al twee predikanten, Abraham
van de Velde en Johannes Teellinck verban-
nen, toen hun kritiek op de overheid in hun
preken wat al te zeer naar een opstoken van
de bevolking tendeerde. Keer op keer had-
den zij aanzienlijke personen van diefstal
beticht. Tenslotte grepen het stadsbestuur
en de Staten van Utrecht gezamenlijk in. Het
buurgewest Holland was om militaire hulp
gevraagd en het verleende die ruimschoots.
Nadat de autoriteiten aldus voor voldoende

soldaten gezorgd hadden om
een eventueel oproer de kop in
te drukken, kon op 19 juli 1660
het bevel gegeven worden, dat
de predikanten Van de Velde en
Teellinck vóór zes uur 's avonds
de stad verlaten moesten heb-
ben. Binnen 24 uur dienden zij
tevens uit de provincie verdwe-
nen te zijn. Een van Teellincks
kinderen lag op sterven en door
zijn gedwongen vertrek kon hij
niet eens bij de begrafenis aan-
wezig zijn.

Nethenus had deze dramati-
sche gebeurtenissen van nabij
meegemaakt. In 1654 was hij tot
hoogleraar in Utrecht benoemd.
Juist tijdens zijn eerste jaren als
professor beleefde de Utrechtse
gereformeerde kerk een peri-
ode van enorme groei. Door de
snelle aanwas van de kerkelijke
gemeente in de jaren vijftig nam
ook haar invloed in de stad sterk
toe. De overheid was de gerefor-
meerde kerk vaak bepaald wel
ter wille. Maar in haar kritiek op het voort-
bestaan van de kapittels ging zij naar de
mening van de stedelijke bestuurders over
de schreef. De zaak escaleerde. In 1660 gaf
de overheid met de verbanning van Van de
Velde en Teellinck op een onmiskenbare
manier te kennen, dat zij er geen zin in had
alles te doen wat de kerk wilde.

Titelpagina Matthias Nethenus, *Necessaria Defensio concordiae pastorum Ultrajectinorum*, Amsterdam 1661

□ COLLECTIE HUA

Gezicht op Stadhuisbrug door A. Honich in 1663

□ COLLECTIE CENTRAAL MUSEUM UTRECHT, FOTO: HUA

‘Straetschenders en paerde-dieven’

Op 7 november 1661 kwam de klacht van de Staten van Groningen en de Ommelanden in de Utrechtse vroedschap aan de orde. Dit college pakte de kwestie vervolgens opvallend rustig aan. De vroedschap wees op 11 november een commissie aan om de klacht te onderzoeken. Pas op 22 februari 1662 bracht die rapport uit. Nethenus kreeg vervolgens veertien dagen respijt om op het stuk van de commissie met de volgens haar beledigende passages in zijn boek tegen Maresius te reageren. Op 24 maart leverde Nethenus zijn verweerschrift in, waarna de vroedschap dit op 25 en 26 maart besprak samen met de brief uit Groningen en het document van de commissie. Vervolgens gingen er nog weer twee weken overheen, voordat de raad ‘met meerendeel van stemmen’ op 10 april 1662 besloot om Nethenus van de universiteit te verwijderen. De vroedschap was kennelijk zo zeker van haar zaak, dat zij het niet nodig achtte om Nethenus bovendien te verbannen.

Nethenus heeft daarna vergeefs gepoogd de stadsregering nog tot andere gedachten te brengen. Hij diende twee rekestten in ten einde te bewijzen dat juist zijn tegenstander Maresius zich op een onaanvaardbare manier aan het beledigen van ‘voornaeme theologanten als oock andere voortreffelijke mannen’ schuldig maakte. Ook schreef hij twee pamfletten. Hij wilde daarmee

klaarblijkelijk het brede publiek overtuigen, dat niet hij maar Maresius ‘een onrustich en krackeelich’ persoon was. Zo had deze beweerd dat Utrecht door de schuld van de stedelijke regering tot een toevluchtsoord voor ‘straetschenders en paerde-dieven’ geworden was. Het haalde niets uit. Wel vond de vroedschap het met het oog op de publieke opinie geraten het afzettingsbesluit van 10 april inclusief de motivatie te publiceren.

Als Nethenus gemeend mocht hebben dat hij de Voetiaanse partij een dienst bewees met zijn polemieken tegen Maresius, had hij het wel heel erg mis. De hoogleraar geneeskunde Henricus Regius, van wie Voetius vanwege diens duidelijk gebleken waardering voor de filosoof René Descartes niets moest hebben, werd in december 1661 bevorderd tot ‘primarius’ professor. In juli 1662 kreeg de Voetiaanse groepering een nog zwaardere klap te verduren door de benoeming van Franciscus Burman als opvolger van Nethenus. Deze Burman was een volgeling van de Leidse hoogleraar Johannes Coccejus. De nieuwe hoogleraar stond net als deze afwijzend tegenover Voetius’ rigoureuze opvattingen over de zondagsheiliging. Hij werd tevens met reden van Cartesiaanse sympathieën verdacht.

Blinde woede

Na de Franse bezetting van Utrecht in 1672 en 1673 hoopten Voetius en zijn aanhangers te profiteren van de politieke ommekeer in de Republiek die Willem III aan de

Literatuur

- Broeyer, F.G.M., ‘Een mislukt streven naar theocratie. De Utrechtse gereformeerde gemeente van 1660 tot 1680’, in: *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 10 (2007) 2-7.
- Broeyer, Frits, ‘William III and the Reformed Church of the Netherlands’, in: Esther Mijers en David Onnekink (red.), *Redefining William III* (Aldershot, Burlington 2007) 109-123.
- Duker, A.C., *Gisbertus Voetius, II. Hoogleraar-schap, 1634-1676* (Leiden, 2e dr. 1989).
- Kernkamp, G.W. (red.), *Acta et Decreta Senatus. Vroedschapsresolutiën en andere bescheiden betreffende de Utrechtsche Academie, I. Tot April 1674* (Utrecht 1936).
- Nethenus, Matthias, *Necessaria Defensio concordiae pastorum Ultrajectinorum* (Amstelodami 1661).
- Pamfletten Knuttel* 8675, 8678a, 8401, 8176, 8677.
- Schneemelcher, Wilhelm, *Matthias Nethenus. Leben und Werk* (Bochum 1972).

macht gebracht had. Ondanks verwoede pogingen om het verbanningsbesluit tegen de predikanten Van de Velde en Teellinck ingetrokken te krijgen lukte dit niet. Willem III aanvaardde zelfs een winstgevend kanunnikaat ten eigen gebruike. De opvatting dat de inkomsten van de kapittels ten goede moesten komen aan kerk en school maakte dus ook toen weer geen enkele kans. Nethenus, die sinds 1669 als hoogleraar in Herborn werkte en aldaar in 1683 stierf, heeft zich er zodoende niet alsnog in kunnen verheugen dat men hem in Utrecht wat zijn visie op de kapittels betrof gelijk was gaan geven. De Voetianen hadden aan het begin van de jaren zestig een evident machtsstreven zien mislukken. In de jaren zeventig bleek de nederlaag van toen definitief te zijn. Het geval Nethenus toont hoe verblind mensen kunnen zijn die van hun principes uitgaan zonder daarbij op de tijdsomstandigheden acht te slaan.

Agenda en berichten

Vereniging

Historisch café

Op *vrijdag 8 februari* haakt het café aan bij het 100-jarig jubileum van gemeentelijke afvalverzameling en recycling (onder de motto's 'Feestelijk Vuil' en 'Flitsende Vegers'). Erik Maas, hoofd Reiniging en Inzameling van de Stadsreiniging van de Gemeente Utrecht, vertelt over verleden, heden en toekomst van afvalverzameling.

Op *vrijdag 14 maart* brengt de Utrechtse filosoof Niels Bokhove een deel van de voorstelling die hij onlangs verzorgde in Salon Saffier over Martinus Nijhoff en Utrecht. Hij gaat met name in op de vriendenkring aan de Oudegracht 341.

Het Historisch Café vindt plaats in Het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (v.a. de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17.00 uur, toegang gratis.

Van der Monde-lezing

Op *dinsdag 12 februari* organiseert de vereniging in de Pieterskerk te Utrecht de jaarlijkse Nicolaas van der Monde-lezing. Prof. dr. Mart J. van Lieburg, hoogleraar medische geschiedenis te Rotterdam en Groningen, spreekt over de medische geschiedenis van de stad Utrecht.

De lezing begint om 20.00 uur, de kerk (aan het Pieterskerkhof) is geopend vanaf 19.30 uur. Toegang is gratis. Zie verder: www.oud-utrecht.nl.

Lustrumviering

Dit jaar bestaat de vereniging 85 jaar. Dat zal vooral in het najaar gevierd worden, onder andere met een speciale lustrumactiviteit die in plaats komt van het traditionele Groot Evenement in het voorjaar. Nader nieuws hierover vindt u in de volgende nummers en op de website.

Elektronische nieuwsbrief

Het bestuur ontwikkelt plannen om de leden in de nabije toekomst ook via een elektronische nieuwsbrief op de hoogte te stellen van de meest recente activiteiten van de vereniging. Wilt u die informatie via e-mail ontvangen, stuur dan uw e-mailadres naar: ledenadministratie@oud-utrecht.nl met vermelding van uw naam en adres.

Andere organisaties

Jaar van Religieus Erfgoed

Op 17 januari vond in Utrecht de opening plaats van het Jaar van het Religieus Erfgoed. Het jaar is uitgeroepen om de belangstelling voor het onder druk staande religieus erfgoed in Nederland te vergroten en een duurzame toekomst voor dat erfgoed te bevorderen. De activiteiten variëren van wandel- en fietstochten tot concerten, festivals en evenementen voor jong en oud, religieus of niet. Verder vermeldt het programma o.a. vrijwilligersdagen, de ontwikkeling van een educatief programma over rituelen en conferenties over de toekomst van het religieus erfgoed. In het kader van het jaar wordt ook een website ontwikkeld met een database van 18.000 religieuze gebouwen en plekken in ons land.

Meer informatie over het programma en de achtergronden is te vinden op de website www.2008re.nl.

Nieuwe vormgeving

Het zal de lezer niet ontgaan zijn: het tijdschrift steekt in een nieuwe jas. Voortaan verschijnt Oud-Utrecht in full colour, op ander papier en in een aangepaste vormgeving. De plannen die de redactie hiervoor het afgelopen jaar ontwikkelde in nauwe samenwerking met vormgever Jeroen Tirion kregen de volledige instemming van het bestuur. Redactie en bestuur hopen dat de lezers de gedaanteverandering zullen waarderen.

Expositie en debat over de Limes

Nog de hele maand februari is in Architectuurcentrum Aorta een tentoonstelling te zien over de Limes in Nederland, de militaire zone die de noordgrens van het Romeinse Rijk vormde. De expositie brengt de bezoeker in woord, beeld en geluid van het Romeinse verleden naar plekken waar de Limes weer zichtbaar is.

Aorta, Achter de Dom 14, is geopend van woensdag t/m vrijdag van 12.00 tot 17.00 uur, op zaterdag van 13.00 tot 17.00 uur.

Op woensdag 6 februari vindt een debat plaats onder de titel 'Verbinding Leidsche Rijn - Domplein langs de Limesweg?' Centraal staat de relatie tussen archeologie en stedenbouw, toegespitst op de vraag of de mentale verbinding tussen Leidsche Rijn en de stad Utrecht bevorderd wordt door de Romeinse erfgoedprojecten op beide locaties.

Het debat vindt plaats in Instituut Cervantes, Domplein 3 en begint om 19.30 uur. De toegang bedraagt €5,- (vrienden van Aorta, CJP en 65+ pas: €4,-). Reserveren is gewenst via (030) 232 16 86 of etours@aorta.nu.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 81e jaargang nr 1 / februari 2008 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 2: 5 maart 2008

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Alexander Numankade 199, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83 en RonDom, Domplein 9.

Redactie M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet. **Redactieadres** Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, redactie. tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Rotosmeets Grafische Services

Vereniging oud-utrecht

Voorzitter J.J. Degenaar **Secretariaat** C.A.M. van der Lee - p/a Catharijneconvent - Postbus 8518, 3503 RM Utrecht / tel: (030) 233 09 72 of (030) 231 38 35 / fax: (030) 231 78 96 / secretariaat@oud-utrecht.nl

Ledenadministratie Postbus 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. Opzegging van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** €25,- per jaar (huisgenootlidmaatschap: €10,- / jongeren tot 26 en U-pashouders: €15,- / bedrijven: €50,-).

BIJ WELKE NOTARIS VOELT U ZICH THUIS?

U kiest uw huis met uiterste zorg. Daar wilt u zich helemaal op uw gemak voelen. Alles moet bij u passen. De ligging, de uitstraling, de indeling en de mogelijkheden. En dan, na uitgebreid wikken en wegen, blijft er nog maar één keus over... De notaris! Niet zomaar een notaris, maar één waar de deur wijd voor u openstaat. Waar alles draait om persoonlijke aandacht en advies. Om zorgvuldigheid tot in het kleinste detail. Stap daarom gerust bij ons binnen. En voel u thuis.

Hermans Schuttevaer
notarissen

ALTIJD EEN OPEN HUIS.

Maliebaan 81, Utrecht, T. 030-233 66 99. www.hermans-schuttevaer.nl

data · paper · inspiration

Roto Smeets

De kracht in vellen offset!

Roto Smeets Grafiservices. Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn klanten. Of het nu gaat om vellen offset, pre-media, nabewerking, pre-distributie of distributie... Strong, sharp, safe & fast.

Grafiservices

Utrecht · T 030-282 28 22
Eindhoven · T 040-250 50 00
www.rsgrafiservices.nl

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid. ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.

Makelaardij Utrecht

Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht
Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl
www.EraMakelaardijUtrecht.nl

BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:

ERA verkoopt huizen!

alting & partners

uitvaartonderneming

traditioneel en eigenzinnig

hiske alting

petra branderhorst

06 45 363 220

kijk op: www.altinguitvaart.nl

ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie***
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding***
- tevreden klanten bepalen ons succes***
- wij doen wat we zeggen***
- grote betrokkenheid bij klant en project***
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest***

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT
&
VAN KIPPERSLUIS
Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Dom^{toren} **Utrecht**

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl

Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 030-273 60 62
f 030-233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

WILLEMARS

**EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES**

MAATKLEDING

**OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74**

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank